

Kriminološka dediščina profesorja Janeza Pečarja (1924–2021)

Zoran Kanduč¹

*Če v setev časa gledate lahko,
in veste, katero zrno vam vzkali
in katero ne, še meni govorite ...*

*(Shakespeare, Macbeth;
navedba v Pečar, 1991: 36)*

Namen članka je vsaj v grobem predstaviti in analizirati monumentalno kriminološko zapuščino profesorja Janeza Pečarja, in sicer najprej znanstvenih člankov, ki jih je v sedemdesetih, osemdesetih in devetdesetih letih objavil v tej reviji, nato pa še treh monografij, v katerih je obravnaval formalno, neformalno in institucionalizirano (nedržavno) nadzorstvo. Podrobneje je osvetljena njegova razlaga poslovne deviantnosti v rajnkem jugoslovanskem socializmu, hkrati pa so izpostavljene tudi nekatere ključne značilnosti tega političnega in ekonomskega sistema, ki so v današnjem času večinoma neznane, izkrivljene, očrjene ali pozabljene, vseeno pa so nujne za ustrezno razumevanje Pečarjevih analiz vzrokov takratne gospodarske kriminalitete. Sledi refleksija njegove teoretske obravnave korupcije in zločinov nosilcev družbene moči v kapitalističnemu sistemu, ki ga je vzpostavila demokratična in osamosvojena slovenska država. V sklepnem razdelku sta osrednji preokupaciji Pečarjevega kriminološkega raziskovanja, tj. državno in družbeno (samoupravno) nadzorstvo, umeščeni v sodobni kontekst neoliberalnega globaliziranega kapitalizma, in to na način, ki pokaže njuno kronično neprimernost. Če karikiramo, državni nadzor je problematičen zato, ker je tak, kakršen je (namreč bistveno buržoazen), družbeni pa je problematičen zato, ker ga v strogem/izvornem pomenu tega osrednjega sociološkega pojma pravzaprav sploh ni; skrčen je zgolj na zelo omejena in strukturno dokaj nevpilna ali nepomembna področja družbenega in zasebnega življenja, v precejšnji meri tudi zato, ker kapitalistični sistem na različne načine ljudi sili v nenehno heteronomno prilagajanje, ki predpostavlja drastično odpoved samoupravljanju.

Ključne besede: znanstvena zapuščina, Janez Pečar, poslovna deviantnost, korupcija, država, družbeni nadzor

UDK: 343.9:929Pečar J.

1 Uvodne misli

V drugi polovici januarja letos je za vselej odšel redni profesor Janez Pečar, diplomirani pravnik, doktor znanosti, dolgoletni direktor Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani (1973–1993), skrben urednik Revije za kriminalistiko in kriminologijo (1968–1993), ugleden predavatelj, neutrujen raziskovalec, prodoren in kritičen teoretik, kriminolog z veliko začetnico, dober poznavalec policijskega dela in kriminalistične stroke, osupljivo ploden pisec, nesporna avtoriteta na področjih, ki so pritegnila njegove znanstvene interese (in nepotešljivo radovednost), priznan in cenjen družboslovec, ki je leta 2001 za življenjsko delo zaslužen prejel srebrni častni znak svobode Republike Slovenije ...

Jedrnatno in suhoparno rečeno: zapustil nas je velikan, ki je s svojim nepopustljivim in samosvojim intelektualnim delovanjem postavil trdne temelje slovenske kriminologije, s katero se je sicer začel ukvarjati leta 1961, ko se je – po delu v organih za notranje zadeve – zaposlil na Inštitutu za kriminologijo. Zdaj ga ni več. Obstaja le še v spominih oseb, ki so z njim živele, sodelovale in ga srečevale v takih ali drugačnih družbenih vlogah. Toda tudi tovrstne mentalne konstrukcije niso večne. Nagnjene so k temu, da bledijo in hlapijo, dokler naposled ne potonejo v brezdanje brezno nič skupaj z njihovimi materialnimi nosilci. A na srečo za profesorjem ostajajo neprimerno trajnejše sledi, namreč njegova gigantska in tematsko izredno raznolika kriminološka zapuščina, in sicer kot opora, navdih, spodbuda in izziv za sedanje in prihodnje raziskave ali premisleke, ne nazadnje pa tudi kot priložnost za polemično komunikacijo.

¹ Dr. Zoran Kanduč, raziskovalec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, Slovenija.
E-pošta: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

Ko me je urednik te revije prijazno povprašal, ali sem pripravljen napisati sestavek o pokojniku, sem povabilo sprejel v

hipu in brez pomisleka. Razlogov je več. Prvi in najpomembnejši je zagotovo ta, da je bil profesor Pečar najpomembnejša oseba v mojem odraslem življenju, saj mi je omogočil zaposlitev na Inštitutu za kriminologijo, ki je neposredno in posredno – vsekakor pa v vseh ozirih bistveno – vplivala na vse ključne vidike nadaljnje eksistence. Ko sem se tipaje, negotovo in strahoma preizkušal v liku in delu mladega raziskovalca, je zaščitniško bdel nad mano v vlogi mentorja, hkrati pa mi je zaupljivo dopuščal skoraj neverjetno svobodo in se s presemetljivo strpnostjo odzival na moje sporadične spodrsaljaje ali odklone. Še več, bil mi je tudi nedosegljiv vzor, in sicer zlasti s svojim prepoznavno avtorskim, sistemskim, trans- in interdisciplinarnim (»eklektičnim«), distanciranim in kritičnim pristopom do iskanja – vselej začasnih, neizogibno nepopolnih, bolj ali manj objektivnih, družbenozgodovinsko pogojenih ter z neizbrisno subjektivno (zaznavno in vrednostno) perspektivo obarvanih – opisov in razlag raznovrstne kriminološke problematike ter odgovorov na trdoživo »vprašanje zla«. Zato moram kar najmočneje poudariti, da sem mu neizmerno hvaležen.

2 Splošen oris Pečarjevega znanstvenega dela

Pisati o Pečarjevi kriminološki dediščini je vse prej kot mačji kašelj. Besedil, ki jih je napisal na svoji dolgi in uspešni znanstveni poti, je preprosto preveč, da bi jih – celo v najbolj poenostavljeni in zato nujno osiromašeni obliki – povzeli in komentirali v okviru utesnjujočih prostorskih in časovnih omejitev tega skromnega prispevka. To ni opravičilo, ampak trdo dejstvo. Če, denimo, prelistamo posamične primerke *Revije za kriminalistiko in kriminologijo* iz sedemdesetih, osemdesetih in devetdesetih let, tako rekoč v sleherni številki naletimo na njegov članek, recenzijo, prikaz ali zapis o udeležbi na znanstveni konferenci ali strokovnem posvetovanju.² Toda glavni vir težav še zdaleč ni samo izjemna, zavidljivo obsežna količina besedil, marveč predvsem njihova osupljiva vsebinska pestrost. Precej bi se morali potruditi, da bi našli kriminološko relevantno problematiko, ki je Pečar ne bi obravnaval ali se je ne bi vsaj mimogrede dotaknil, pri čemer je na mnogih področjih v tukajšnjem prostoru (za)oral ledino. Naj, zgolj za zares skopo ponazoritev, površno preletim vsaj nekatera izstopajoča vozlišča v kalejdoskopski množici njegovih znanstvenih člankov. Proučeval je konvencionalna kazniva dejanja, protipravne pridobitniške prakse belih ovratnikov, poslovnežev, podjetnikov (Pečar, 1996c, 1996č)³ in menedžer-

jev – ali »tehnokratov«, če uporabimo slabšalno oznako, ki je bila v rabi v rajnkem, pravzaprav zavestno likvidiranem socialističnem sistemu (Pečar, 1975a) –, korupcijo (Pečar, 1995a), organizirani (Pečar, 1981c, 1993b, 1996a, 1996b), transnacionalni (Pečar, 1995c) in mednarodni kriminal (Pečar, 1981b), vojna hudodelstva (Pečar, 1992b), povzročanje nedopustne ekološke škode (Pečar, 1981a) ... Analiziral je različne socialne, gospodarske, kulturne, politične, prostorske in druge dejavnike, ki tako ali drugače generirajo kriminalne ali odklonske pojave (in subjektivne »dispozicije« za tovrstna ravnanja), na primer brezposelnost (Pečar, 1983b), ugodne priložnosti, ki »delajo tatove« (Pečar, 1984), proti- ali subkulturo, ki spodbuja ali upravičuje normativne kršitve, neučinkovito, selektivno in diskriminacijsko (Pečar, 1987a) delovanje kazensko-pravnega sistema (in v tem okviru zavidljivo pristranost ali prizanesljivost sodnikov do nosilcev politične in ekonomske moči ali oblasti), neustrezno ali pomanjkljivo socializacijo otrok, delovno mesto (Pečar, 1976b), samopostrežno trgovino (Pečar, 1978b), migracije (Pečar, 1980a, 1998a, 1998b), tržno konkurenco, inflacijo naglo spreminjajočih se in pogosto nerazumljivih pravnih predpisov, potrošniško miselnost, zgrešene (»od zgoraj vsiljene«) reforme, ki so v sistem socialističnega samoupravljanja in družbene lastine vpeljevale ali krepile kapitalistično logiko, predsodke, stereotipe in sovražna čustva do posameznikov (ali skupin), bolj ali manj drugačnih ali različnih od večine v danih okoljih (Pečar, 1993a), in tako dalje. Živo se je zanimal za viktimološke teme, kot so strah pred kriminalnimi grožnjami ali nevarnostmi (Pečar, 1980b), položaj žrtve v razmerju do institucij formalnega nadzorstva, vloga žrtve – in vpletenih tretjih oseb ali »opazovalcev« (Pečar, 1971č), tj. oseb, ki iz ozadja nastopajo v vlogi podpihivalca, hujskača, navdihovalca ali pomočnika – pri ubojih na Slovenskem (Pečar, 1971c), ženske, ki so žrtve kaznivih dejanj (Pečar, 1980c), žrtve vojne (Pečar, 1992c), žrtve države (Pečar, 1997a, 1997b, 1997c) in tako dalje. Oziral se je v preteklost – osvetlil je zgodovinski razvoj policije (Pečar, 1987c) – in razmišljal o prihodnosti, in sicer predvsem o tem, kako se bodo v času, ki ga tedaj resda še ni bilo, a se je vseeno že bolj ali manj razvidno najavljal, razvijali družbeno negativni pojavi (Pečar, 1970b) in nadzorstveni mehanizmi, in sicer predvsem tisti, ki jih bo omogočil vrtočlavo nagel napredek znanosti in tehnologije (Pečar, 1970a). Interpretiral in komentiral je poslovilna pisma samomorilcev (Pečar, 1971a), pri čemer je posebno pozornost namenil v njih navedenim razlogom za realizacijo hotenega, zavestno izbranega odvzema življenja, kot so nesmiselnost nadaljevanja mučne in s konflikti naphane eksistence, nepremostljive zdravstvene težave (neozdravljiva bolezen, neznosne bolečine ali huda telesna poškodba), ekonomska ali finančna stiska (zaradi izgube zaposlitve ali prezadolženosti), zmedenost ali depresivnost in ljubezenski spori ali trpka razočaranja v medčloveških odnosih. Opravil je pionirsko delo na področju urbane (»okoljske«) kriminologije (Pečar, 1971b).

² Pečar je seveda objavjal tudi v drugih družboslovnih revijah, na primer v *Teoriji in praksi* ter *Varstvoslovju*.

³ Da ne bi dodatno in po nepotrebnem obremenjeval besedila, sem se odločil, da Pečarjeva dela navajam samo z letnico. Maloštevilna druga dela, na katera se sklicujem v tem prispevku, so navajana s priimki avtorjev (in letnicami njihove objave).

Razgrnil je razvoj, metodološke pristope in glavne značilnosti teorij človeške ali družbene ekologije (geografije). Raziskal je in grafično prikazal porazdelitev prekrškov zoper javni red in mir v Ljubljani, svoja dognanja pa je pojasnil v luči interakcionistične perspektive, zlasti »šole družbene reakcije« (Pečar, 1974). Razkril je območja, ki so v največjem slovenskem mestu porajala deviantnost (»crime breeding areas«), tj. predele, kjer so prebivali storilci premoženjskih, nasilnih in spolnih kaznivih dejanj (Pečar, 1975b), po drugi strani pa tudi dele urbanega okolja (ali objekte v njem), ki predvsem zaradi svoje prostorske vloge privabljajo ljudi k odklonskemu vedenju in jim dajejo »priložnost za izražanje slabih osebnih nagnjenj« (Pečar, 1975c: 186). V svojih analizah je – praviloma v odvisnosti od obravnavanih problematik – reflektiral skoraj vse najpomembnejše moderne kriminološke usmeritve (in posredno še matične sociološke, psihološke, ekonomske in politične teorije, iz katerih izhajajo), vendar pa se ni z nobeno poistovetil do te mere, da bi ga smeli šteti za zvestega ali dogmatičnega pripadnika te ali one »šole«: najraje je bil pač samo svoj, neke vrste intelektualni samohodec, ki si je po lastni spoznavni in vrednosti presoji izbiral in utiral pot skozi goščavo izmuzljivih in kontroverznih družboslovnih in humanističnih pojmov. Nekaterim teorijam je vendarle odmeril izdatnejšo pozornost. Tukajšnjim bralcem je, denimo, podrobno predstavil kriminološke implikacije simboličnega interakcionizma (in z njim povezane teorije, in to predvsem Sutherlandovo teorijo učenja kriminalnega vedenja in teorijo etiketiranja), ki pa ga je izvirno nadgradil z »induktologijo« (Pečar, 1987b), ki v dinamična razmerja med storilcem in žrtvijo (ti vlogi sta neredko dokončno opredeljeni šele s storitvijo kaznivega dejanja) vključuje še vpletene tretje osebe, ki na različne načine in pogosto neopazno vplivajo na problematičen razplet njihovih zaporednih akcij in reakcij. Proučil je Marxova in Engelsova besedila ter iz njih izluščil njune teze o vzrokih kriminalitete in razredni naravi državnega nadzorstva (Pečar, 1983a), hkrati pa je kritično osvetil tudi starejše in novejše marksistične kriminološke teorije drugih avtorjev.

Toda pozor. Pregled Pečarjeve bogate zapuščine še zdaleč ni zaključen. Njegovega osrednjega raziskovalnega zanimanja se pravzaprav sploh še nismo dotaknili, namreč različnih oblik, mehanizmov in strategij nadzorovanja, ki so mu posamezniki, skupine, institucije in organizacije v družbenem, ekonomskem in političnem življenju podvrženi skoraj neprestano, čeprav ne vselej na enak način, enako intenzivno in z enakimi učinki. Razprave o značilnostih, funkcijah, pomanjkljivostih, težavah, (ne)uspešnosti in problematičnosti formalnega, neformalnega in samoupravnega nadzorstva – pojmovne ločnice med njimi so vse prej kot neprepustne in jasno zarisane – je objavljaval v *Reviji za kriminalistiko in kriminologijo*, nato pa jih je v predelani in dopolnjeni različici združil v tri znanstvene monografije, ki so krona njegovega ustvarjanja.

Najprej je izšla knjiga, v kateri Pečar (1988) obravnava formalno – tj. politično usmerjeno, pravno/normativno urejeno, birokratizirano, profesionalizirano, specializirano, manifestno in pretežno na negativne sankcije omejeno – nadzorstvo, in sicer njegove kriminološke in kriminalnopolitične vidike; za to sijajno, mojstrsko delo je prejel nagrado Sklada Borisa Kidriča, Televizija Slovenija pa ga je destilirala v scenarij za dokumentarno nanizanko v šestih delih.⁴ Temeljni cilj formalnega nadzorovanja je krepitev družbenega konformizma ali, drugače rečeno, zmanjševanje deviantnosti (normativnih kršitev) in obvladovanje neposlušnih, neprilagojenih, bolj ali manj motečih, nevarnih in škodljivih oseb, denimo s kaznovanjem, zdravljenjem, onemogočanjem, prepričevanjem, korigiranjem problematičnih vedenjskih, miselnih ali čustvenih vzorcev, izobraževanjem, prevzganjem in drugimi metodami »poboljševanja« ali »recikliranja« defektnih ali nediscipliniranih posameznikov. Če poenostavimo: formalno nadzorstvo deluje tako represivno – z zagroženimi in udejanjenimi kaznovalnimi ukrepi, ki jih ima na voljo politična oblast, ki monopolizira zakonito uporabo nasilja – kakor tudi preventivno. Ob tem Pečar (1988: 21) odkrito priznava, da je precej težko opredeliti zares nesporna ali celo objektivna merila za presojo njegove učinkovitosti ali uspešnosti, in sicer ne glede na to, ali gre za dejansko uporabo prisilnih sankcij (in z njimi spetih telesnih ali psihičnih »bolečin in neprijetnosti«) ali za preprečevanje odklonov. Po drugi strani pa ne dvomi, da so bile gospodarske in še posebej politične razmere v Jugoslaviji tedaj že »izredno kritične«, kar utemeljuje s »številnimi kršitvami in neupoštevanjem pravil«, »erozijo socialistične morale«, čedalje »težavnejšim discipliniranjem« ljudi, in to navkljub »vse večjemu omejevanju« in vrtoglavi hipertrofiji vsakovrstnih (pravnih, upravnih in samoupravnih) predpisov. Njegova diagnoza je bila vsekakor pravilna: jugoslovanski sistem, katerega socialistična tendenca (delavsko samoupravljanje in družbeno upravljanje) je temeljila na družbeni lastnini produkcijskih sredstev, je bil v osemdesetih letih – po smrti Josipa Broza, čigar karizma je poprej še uspela povezovati vse bolj sredobežno Jugoslavijo, ki je bila po zaslugi ustavnih spremembah iz prve polovice sedemdesetih let *de facto* že konfederacija – v hudi agoniji, in sicer deloma zaradi resnih notranjih ekonomskih težav (visoke inflacije, brezposelnosti, hromeče nelikvidnosti, nizke produktivnosti in poslabšane konkurenčnosti podjetij na svetovnem trgu), visokega zunanega dolga in neoliberalnih »stabilizacijskih« reform, ki so jih vsiljevali Mednarodni denarni sklad in tuji upniki, deloma pa zaradi ponovne prevlade postkomunističnih, liberalnih in nacionalističnih kadrov v republiških političnih in ideoloških birokracijah. Pečarjevo *Formalno nadzorstvo* je zelo obsežno (ima 449 strani) in tematsko nadvse raznoliko. Ne obravna-

⁴ V *Reviji za kriminalistiko in kriminologijo* je to delo recenziral Brvar (1989).

va samo posebnosti delovanja državnih represivnih organov, marveč kritično tematizira tudi nadzorstvene funkcije političnih organizacij, socialnega dela, psihiatričnih bolnišnic, šolskega aparata, znanstvenoraziskovalnih ustanov in javnih občil. Ukvarja se z vprašanjem, kako so na aparate formalnega nadzorstva tedaj vplivali vodilne politične strukture, »razredna« narava družbenoekonomskega sistema, »normativizem« – to je Pečarjeva (1988: 234–235) skovanka, s katero cilja na pravni fetišizem (ali, mileje rečeno, »normativni optimizem«), tj. »pojav neprestanega razmnoževanja norm, ki se tudi ponavljajo, prekrivajo ali so si celo v napoto« – in javno mnenje. Posebna odlika njegovega dela je, da so v njem obravnavana tudi »pomembnejša področja formalnega nadzorstva«, kot so priložnostna kazniva dejanja, deviantnost na delovnem mestu, nezakonite pridobitniške prakse belih ovratnikov in menedžerjev, ekološka kriminaliteta, protipravne dejavnosti poklicnih kriminalcev, mednarodni in organizirani kriminal, strukturalna deviantnost in fizično nasilje (vključno s tistim, ki se dogaja v družinski celici), in različne socialne kategorije (na primer ženske, mladostniki, ostareli, migranti, duševno moteni, obrobni, nezaposleni, revni, premožni, vplivni in družinski člani), in sicer tako v vlogi potencialnih ali dejanskih storilcev kakor tudi v vlogi žrtev kaznivih dejanj. V zadnjem poglavju nameni Pečar posebno pozornost možnostim omejevanja represije, raznovrstnim stroškom, povezanim z delovanjem formalnega nadzorstva, posamezniku kot subjektu in objektu družbenega nadzorstva, iluzorni »enakosti pred zakonom« v razslojenih – in še zlasti v razredno razcepljenih – družbenih formacijah, moralni/etični sprejemljivosti človekovega »poboljševanja« (in prisilnega spreminjanja njegovega vedenja) in ne nazadnje podružbljanju varnosti (razvijanju samoupravnih nadzornih mehanizmov), tj. procesu, ki so ga (»od zgoraj«) sprožile ustavne spremembe iz leta 1974, resolucije političnih organizacij in sklepi državnih organov (zvezne in republiških skupščin).

Na izid naslednje knjige, v kateri Pečar razpravlja o kriminoloških in socioloških pogledih na neformalno nadzorstvo, ni bilo treba čakati dolgo. Izšla je – kot logično in pričakovano nadaljevanje prejšnje – že leta 1991.⁵ Pečar (1991: 17) v njej opiše neformalno nadzorstvo kot obvladovanje človeškega vedenja, ki je »gotovo najstarejše, najbolj izvirno in življenju tako lastno, da se ga morebiti sploh ne zavedamo«, čeprav nenehno – tako rekoč od rojstva do smrti – »bdi nad nami«, sčasoma – z napredovanjem posameznikovega podružbljenja in ponotranjanja veljavnih »pravil igre«, zgledov/idealov uspešnosti v luči prevladujočih vrednotnih orientacij ter standardov lepega/grdega, dobrega/slabega, okusnega/nagnusnega in možnega/nemogočega – pa čedalje bolj tudi v nas, v naših

telesih (možganih) in psihičnih strukturah, ter nas zavestno in nezavedno usmerja (spodbuja ali zavira) pri zaznavanju, občutenju, čustvovanju, razmišljanju, ocenjevanju in delovanju. Tudi neformalno nadzorstvo, ki si prizadeva odvrniti posameznika od nedopustnih ravnanj in ga motivirati za vedenje, ki uresničuje neko družbeno, družinsko, odnosno, skupinsko ali institucionalno korist (»vrednoto«), se opira na pozitivne in negativne sankcije, na katerih temelji mehanizem pogojevanja in vzpostavljanja vedenjskih vzorcev, ki so navadno vse prej kakor izraz »svobodne volje« ali zavestnih premislekov. V vlogi slastnih korenčkov nastopajo tokrat »timotične« (Sloterdijk, 2009: 28) in druge nagrade, ki jih posamezniku dajejo bolj ali manj pomembni drugi (v zameno za zanje »dobro«, koristno, pričakovano ali zahtevano vedenje), na primer pozitivna pozornost, pohvala, naklonjenost, pomoč, podpora, občudovanje, priljubljenost, zaupanje, spoštovanje, priznanje, sprejemanje, odobravanje in naposled – kot dragocena in praviloma zelo zaželena pika na i – ljubezen. V vlogi bolj ali manj trdih palic pa nastopajo grajanje, neodobravanje, začasen ali trajen preklis naklonjenosti, posmehovanje, sramotenje, stigmatiziranje, ignoriranje, izogibanje, zavračanje, izguba časti, dobrega imena ali »obraz«, izločitev iz skupine, preziranje, poniževanje ali, *in extremis*, sovraštvo in različne oblike agresivnega odzivanja ali telesnega kaznovanja, neredko vključno s tistimi, ki so formalno prepovedane ali inkriminirane. Z drugimi besedami, tudi pri neformalnem nadzorstvu gre primarno za neposredno ali posredno, odkrito ali manipulativno vsiljevanje ubogljivosti, prilagodljivosti in konformizma, ki se od posameznika normativno pričakuje v različnih življenjskih obdobjih in situacijah, družbenih vlogah, primarnih in sekundarnih skupinah, združenjih, organizacijah ali delovnih kolektivih. Pečar se je lotil podrobnejšega proučevanja neformalnega nadzorstva tako, da je v posameznih poglavjih osvetil načine njegovega delovanja na posameznike v krogu družine – ki je vsekakor najpomembnejši dejavnik socializacije, discipliniranja, dresiranja, udomačevanja in (pre)gnetenja otroka (»malega divjaka«) s temeljnimi premisami prevladujoče ideologije (ali namišljene realnosti), za nameček pa se v njej izvaja tudi vzajemna kontrola nad odraslimi člani –, v socialnih skupinah, lokalni skupnosti in soseski in končno na delovnem mestu. Izpostavil je nadzorstvene učinke medijev (zlasti tiska), javnega mnenja, morale (navad, običajev, tradicij in drugih nenapisanih vedenjskih pravil), kulture, ideologij, politične indoktrinacije in religije. V sklepnem razmišljanju je med drugim zaskrbljeno opozoril na problematično upadanje moralne integracije in regulacije, tj. na razraščanje »anomije« (kot je ta trdoživi pojav označil Durkheim), ki se je z vpeljavo buržoazne pravnopolitične ureditve in obnovo kapitalističnega izkoriščanja delovne sile le še strahovito povečala.

Že leta 1992 je Pečar objavil še zadnji del svoje trilogije ali »tutologije«, če uporabimo njegovo skovanko, s katero je

⁵ V *Reviji za kriminalistiko in kriminologijo* je knjigo recenziral Brvar (1991).

poimenoval znanstveno vedo, ki proučuje vsakovrstne oblike nadzorovanja ljudi v vsakokratnem zgodovinskem času in družbenem prostoru. V njem obravnava kriminološke, kriminalnopolitične in sociološke poglede na institucionalizirano nedržavno nadzorstvo. Tudi to delo je precej obsežno (ima 499 strani, na seznamu uporabljene literature najdemo 320 tujih in domačih virov), hkrati pa je tematsko najbolj raznoliko, saj pokriva skorajda vse mehanizme kontrole, ki v prejšnjih dveh knjigah niso bili natančneje analizirani, in sicer nadzorovanje, ki poteka v okviru interesnih združenj, političnih strank, delovnih organizacij, sosesk, ki organizirajo samovarovanje, zasebnega/komercialnega zagotavljanja varnostnih storitev, služb, ki klientom ponujajo terapevtsko, psihiatrično ali zdravstveno pomoč, prostovoljnih organizacij za pomoč ljudem v stiski, skupnosti za samopomoč in različnih oblik laičnega (izvensodnega) reševanja sporov. Posebno pozornost je upravičeno namenil nadzorstvenim implikacijam šolanja, ki jih je razčlenil v dve kategoriji. Po eni strani gre za formalni in neformalni – zvečine na uporabi nagrad in kazni utemeljeni – nadzor učitelja nad znanjem in vedenjem učencev, ki je pogosto – že zaradi svoje »panoptične« narave – učinkovitejši in vsaj v nekaterih ozirih tudi objektivnejši od disciplinskih praks, ki jih v družinski celici izvajajo starši kot nosilci družbeno zajamčene oblasti nad otrokom. Po drugi strani pa imamo opraviti z bolj ali manj neprekinjenim, navadno precej strogim in celo krutim nadzorom, ki ga z različnimi neformalnimi (pozitivnimi in negativnimi) sankcijami izvršujejo šolarji (obeh spolov) drug nad drugim, ko se medsebojno primerjajo, ocenjujejo, diferencirajo, grupirajo in hierarhično razvrščajo, na primer po merilih telesne privlačnosti, imidža, različnih sposobnosti, priljubljenosti, gmotnega stanja, uspešnosti, agresivnosti, (ne)prilagojenosti in tako dalje. Pečar (1992a: 384–385) ne dvomi, da je šola vse prej kot vzorno pravična institucija – in to ne glede na njene javno razglašene meritokratske ideale –, saj pomembno prispeva k reprodukciji (in krepitvi) razporeditve podedovanega kulturnega kapitala v strukturi družbenega prostora, in to predvsem na ta način, da z dolgim nizom selekcij ohranja razdalje med učenci, ki prihajajo iz različnih – privilegiranih in nepriviligiranih – družinskih okolij ter so zato (vsekakor ne po lastni »krivdi«) bolj ali manj neenako opremljeni in motivirani za udeležbo v konkurenčnem boju za uradno priznane certifikate tehnične ali družbene kompetentnosti. In še več, po njegovem mnenju je šola »dokaj totalna ustanova«, v kateri »je v glavnem vse predpisano«, še »zlasti usoden pa je njen tekmovalni sistem«, ki stanovitno vzdržuje neenakosti in v tem pogledu »spominja na socialni darvinizem«, zaradi katerega postanejo nekateri mladostniki nevrotični ali brezbrizni in celo sovražno nastrojeni do formalnega izobraževanja, kar jih včasih privede tudi v bolj ali manj resne spore s starši in širšim okoljem. Ampak prav ta podganja tekmovalnost, ki se v današnjem času čedalje pogosteje začinja že v otroški sobi (torej pred vstopom v

proces formalnega izobraževanja), se je le še zaostрила v neoliberalni družbi prisilnega individualnega trženja samega sebe v omrežju atomiziranih akterjev,⁶ ki jih poganja zgolj skrb za lastne interese (»vsak zase in vsi proti vsem« v brezmejni gonji za denarjem ali neopredelljivo uspešnostjo⁷) in ki jim, če želijo vsaj približno normalno živeti, največkrat preostane samo to, da se gibko in ponižno prilagajajo objektivnim ali heteronomnim danostim, poistovetijo z obstoječim stanjem stvari (bodisi z domobranksko figo v žepu ali, kar je nasploh psihološko lažje, brez tovrstnega distanciranja) in se *eo ipso* oportunistično (čeprav nemara vsaj navidezno prostovoljno, racionalno ali realistično) odrečejo možnostim za udejanjanje avtonomne subjektivnosti.

Ne glede na v oči bijočo vsebinsko raznolikost je v Pečarjevih besedilih vseeno mogoče zlahka zaslediti nekatere stalnice. V prvi vrsti je to specifični – za bralca bržčas vsaj sprva nekoliko težaven – slog akademskega pisanja, ki odseva živahno, razgibano in lahkotno dinamiko njegovih razmišljanj, trdno podkletenih z eruditskim poznavanjem domače in tuje kriminološke in družboslovne produkcije. Ključne poudarke v svojih razpravah je rad podčrtal z okrepljenim tiskom (kar

⁶ Schreiner (2019) ugotavlja, da se izobraževanje, ki sledi neoliberalni vzorom in priporočilom, čedalje bolj dojema kot naložba, ki naj izboljša učenčeve poznejše konkurenčne prednosti na trgu delovne sile. Znanje, ki ga posreduje šolski sistem, naj bi bilo čim bolj prilagojeno potrebam gospodarstva (zasebnih podjetij) in opravljanju poklicne dejavnosti. Ker pa se tržne razmere nenehno in nepredvidljivo spreminjajo, se od izobraževalnim ustanov, ki so ravno tako primorane tekmovati za »potrošnike«, pričakuje, da bolj kakor staromodno znanje – ki baje hitro zastareva – prenašajo kompetence za »vseživljenjsko učenje«. Schreiner (2019: 39) zato trdi, da je učenje (kot svojevrstno »delo na sebi«) vse bolj namenjeno oblikovanju osebnega profila večšin in kompetenc, ukrojenih po meri tržnih zahtev in vsakokratnih potreb profitno usmerjenih podjetij: »Moramo se prožno odzivati na spremembe teh potreb, tako da vse življenje izrabljamo ustrezne izobraževalne ponudbe (in jih nakupujemo kot spodnje perilo ali avtomobile na trgu). Aktivno in samodisciplinirano si moramo prizadevati za unovčenje lastnega znanja v proizvodnem procesu. Moramo si izboriti mesto sredi množice konkurentov/k. Nikakor pa ne smemo postaviti pod vprašaj zahtev, s katerimi se soočamo v delovnem življenju, tako kot pod vprašaj ne postavljamo obstoja trga v splošnem in trgov izobrazbe v posebnem.«

⁷ Dominantna kultura ne vsebuje nobene zgornje meje, nobene končne postaje ali cilja, ki bi omogočil posamezniku, ki ga je naposled dosegel, da sproščeno uživa »na lovoriakah« in se zadovoljno umiri (ali pa bi se celo moral zaustaviti). Vsak posamični uspeh – in to domala v vseh družbenih poljih – je le izhodišče, startni položaj za novo dirko, nove »izzive«. Cilji se zatorej stalno odmikajo v »slabo neskončnost«, in sicer ne glede na to, kako naglo ali učinkovito jih uresničujemo. Ključno je očitno samo to, da ne odnehamo prehitro od neprekinjenega, neredko grotesknega naprežanja in se po najboljših močeh nenehoma trudimo ostajati/postajati »uspešni« (kar koli že to pomeni).

nekoč sicer niti ni bila tako zelo redko uporabljena stilistična figura). Če se mu je zdelo potrebno, se ni obotavljal skovati novih, zanj ustrežnejših tehničnih izrazov (neologizmov). V tekste je le redko vključil daljše citate avtorjev, na katere se je opiral, jih zgoščeno povzema ali z njimi polemiziral. Njegove analize, ki se nanašajo na anomalije, škodljive pojave, zgodovinske novosti in politične eksperimente v razvoju jugoslovanskega socializma, so za današnje bralce morda težje razumljive predvsem zaradi nepoznavanja nenehno spreminjajočega se, zapletenega in protislovnega družbenega konteksta,⁸ v katerem so nastale. Prav mogoče pa je tudi, da so v marsikaterih sodobnih očeh – bržkone še zlasti v tistih, ki so preneglo, malomarno ali naivno podlegla retrospektivni propagandni očrtnitvi in celo kriminalizaciji revolucionarnega in emancipacijskega izročila jugoslovanske poti v socializem – videti nezanimive ali irelevantne.⁹ Ob tem je treba opozo-

⁸ Močnik (2017: 297) opozarja, da je bilo vse do uvedbe »tržnega socializma« leta 1966 temeljno protislovje opredeljeno s strukturno napetostjo med delavskim samoupravljanjem in državnim administriranjem (v obliki centralnega planiranja). Toda to protislovje – ki je bilo sicer asimetrično, saj se delavsko samoupravljanje že zaradi sistemskih razlogov ni moglo povzpeti na raven celotnega narodnega gospodarstva – je bilo še vedno v celoti umeščeno v ohišje socialističnega sistema. Na eni strani je namreč vključevalo socialistične delovne kolektive, na drugi strani pa socialistično državo. Po usodnem letu 1965 se je osrednje protislovje razpenjalo med socialistično logiko, ki je temeljila na družbeni lastnini produkcijskih sredstev in neblagovnem delovanju družbenih dejavnosti, in kapitalistično logiko, ki se je v gospodarstvu opirala na trg, v politični sferi pa na pravni fetišizem. Tudi to protislovje je bilo asimetrično, saj je v njem odtlej prevladoval kapitalistični člen, vseeno pa je bila socialistična perspektiva v Jugoslaviji še vedno odprta, in to vse do končne odprave njene ključne opore, namreč družbene lastnine.

⁹ Fischbach (2019: 9–10) z obžalovanjem ugotavlja, da se »naši« dobi – ki je očitno s smrtno resnostjo sprejela radikalno antidemokratsko napoved Margaret Thatcher, da ni več na voljo nobene političnoekonomske alternative, ki bi nadomestila kapitalistično barbarstvo – ne zdi nič bolj tuje kakor temeljne hipoteze, ideje in vrednote socializma – denimo ideal skupnosti svobodnih ljudi, ki avtonomno, kolektivno, racionalno in demokratično odločajo o ciljih in sredstvih svojega združevanja in sodelovanja –, in to ne samo v tistih državah, ki so poznale in prestale njegovo sovjetsko (»realno obstoječo«) različico, marveč tudi v zahodnem svetu, kjer so tudi stranke, ki se po inerciji sicer še vedno imenujejo »socialistične«, take le po imenu: »Njihovi kadri že dolgo časa ne poznajo niti samega smisla te besede, ko pa imajo o njej kakšno nejasno idejo, slabo prikrivajo naglico, s katero se hočejo otresti tega nerodnega poimenovanja (to pa ima vsaj to pozitivno plat, da jih uskladi s prakso bežanja k liberalizmu – novemu ali staremu – in z njihovimi politikami sistematičnega podrejanja imperativom finančnih trgov ter diktatu multinacionalk). Leva politična gibanja, ki so nastala na novo ali se oblikovala iz starih strank, imenovanih 'socialistične' ali 'socialno-demokratske', pa že z imeni, ki so si jih dala, potrjujejo – če je sploh treba – nezaupanje, ki ga je deležna ideja socializma: nobeno od teh gibanj se nanjo ne sklicuje izrecno

riti, da se Pečar ni skrival za krinko akademske vrednotne nevtralnosti, ki je tako ali tako vselej samo utopična, varljiva, zavajajoča fatamorgana. Bil je na strani socialističnih idealov in njihovega uresničevanja, ki pa je vedno, povsod in neizogibno negotovo, saj človeštvo nima na voljo prav nobenega avtoritativnega učbenika, v katerem bi našlo zanesljive in jasno artikulirane napotke, kako – namreč s katerimi konkretnimi ukrepi – ustvarjati politični, normativni, gospodarski in družbeni sistem, ki ga ne bo več generirala kapitalistična (razredna, rasistična, seksistična/patriarhalna, kolonialistična in imperialistična) izkoriščevalska, zatiralna, izsiljevalska, plenilska, družbeno, človeško in ekološko destruktivna logika. Toda njegova – v zdajšnji perspektivi resda že skrajno anahronistična – privrženost socialističnim idejam in vrednotam ne implicira, da je nekritično ali dogmatsko sledil tej ali oni frakciji znotraj vladajoče politične birokracije, o čemer še najbolj nazorno pričajo njegove refleksije družbeno najbolj škodljivih pojavov in nadzorstvenih praks.

3 Gospodarski kriminal v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji

Pečar je namenjal izdatno pozornost najresnejšim oblikam kriminalitete, torej tistim, katerih protagonisti so praviloma nosilci družbene (ekonomske in politične) moči ali oblasti. Zato ni presenečenje, da je v sedemdesetih in osemdesetih letih postavil pod drobnogled ravno poslovno deviantnost, namreč nezakonito (ali vsaj moralno sporno) osebno in skupinsko prilaščanje družbenega premoženja, ki je vključevalo pojavno izredno raznolike normativne kršitve (kazniva dejanja, gospodarske prestopke in prekrške), katerih storilci so bili večinoma »tehnokratski« beli ovratniki, in sicer zlasti vodilni menedžerji v podjetjih in bankah, ki so imeli neredko bolj ali manj prikrito podporo v politični (liberalno, lokalno ali nacionalno usmerjeni) birokraciji. Tovrstne pridobitniške prakse tedaj niso bile problematične samo zaradi gigantske gmotne škode,¹⁰ neupravičenega povečevanja družbenoekonomskih razlik (in posledično tudi statusnega razslojevanja) ter stopnjujoče se demoralizacije »delovnih ljudi in občanov«, ki so vse bolj izgubljali zaupanje v vodstvene strukture, temveč tudi ali nemara celo predvsem zaradi njihove nedvoumne politične nevarnosti, saj so ogrožale temelj socialistične ureditve, tj. družbeno lastnino in delavsko samoupravljanje. Seznam najrazličnejših odklonskih pojavov v gospodarstvu,

in se raje imenuje Parti de Gauche, Die Linke (Levica), Podemos, Syriza ali Bloco de Esquerda (Blok levece). Socialistov pa ni nič ali nič več.«

¹⁰ Pečar (1975a: 267) je menil, da »k sreči nikoli ne bomo spoznali, koliko je dejanske škode, ki jo mora utrpeti družba, kajti sicer bi lahko prišlo do iracionalnih ukrepov zoper povzročitelje«.

ki jih je Pečar (1975a) natančno evidentiral, je dejansko osupljivo dolg: poslovne goljufije, nelojalna konkurenca, kršitve enotnosti jugoslovanskega trga, nedopustno prisvajanje presežne vrednosti, ponarejanje uradnih listin, nepravilno deklariranje blaga, sklepanje škodljivih pogodb, neupravičeno izplačevanje provizij, nagrad, dnevnih in honorarjev, izigravanje zunanjetrgovinske ureditve (na primer s fiktivnim izvozom ali uvozom in prekupčevanjem s konvertibilnimi valutami), ustanavljanje »črnih« (neprijavljenih) skladov, zasebnih podjetij in zastopstev v tujini, neresnično prikazovanje poslovne uspešnosti, nedopustno zadolževanje v tujini, prodaja, ki je vključevala (pre)veliko število posrednikov, podkupovanje odgovornih oseb in državnih organih, utajevanje dajatev ali davščin in tako naprej. Retrospektivno je teoretsko še najbolj zanimiva njegova pojasnitev vzrokov poslovne deviantnosti. Pečar namreč svoje etiološke analize ne začneja z obravnavo (socialno)psiholoških dejavnikov in moralnih pomanjkljivosti storilcev, kot so pohlep (»kolikor več kdo ima, toliko več ima premalo«), nepoštenost, egoistična, podjetniška, zasebniška, potrošniška ali »materialistična« miselnost, kratkovidno zasledovanje izključno individualnih, skupinskih ali lokalnih interesov, »subkulturno« prepričanje, da je dovoljeno ali vsaj sprejemljivo vse, kar koristi delovni organizaciji, občini ali republiki, sprejemanje dobička kot najpomembnejšega merila ali gibala poslovanja, posnemanje kapitalističnih vzornikov in tako naprej. Pečar resda izpostavi tudi nepremišljenost, nedodelanost in naglo spremenljivost veljavne normativne ureditve, neučinkovitost državnega in samoupravnega nadzorstva ter neprimerno, pretirano prizanesljivo kaznovalno politiko (ki »celo spodbuja nezakonito ravnanje«),¹¹ toda na prvo mesto vendarle postavi splošne družbenoekonomske dejavnike – na primer inflacijo, primanjkljaj plačilne bilance (rezultat nesorazmerja med izvozom in uvozom), nelikvidnost, preobsežno investiranje, neskladnost med ponudbo in povpraševanjem ter nekvalitetno ali nekorektno gospodarjenje –, katerih »odsev« je bila po njegovem mnenju razvejena poslovna deviantnost, ki jo je zato – scela v duhu slovitve Mertonove teorije anomičnega pritiska – opisal kot »normalno reakcijo normalnih ljudi na nenormalne razmere«. To pa med vrsticami pomeni, da je Pečar obtožujoči prst usmeril prvenstveno na naj-

višje politične voditelje v hierarhični strukturi komunistične avantgarde delavskega razreda, katerih reforme so pravzaprav pripeljale do strukturno kriminogenih ekonomskih in družbenih razmer.

Pečar (1976c: 242) izrecno poudarja, da je bila epicenter gospodarskih problemov in z njimi povezane poslovne deviantnosti gospodarska reforma iz leta 1965, ki je uvedla tako imenovani tržni socializem, od katerega si ni jugoslovanska družba nikoli zares opomogla, čeprav je trajal samo do leta 1971. Ker domnevam, da je to zgodovinsko obdobje za mnoge današnje bralce zavito v gosto, morda celo nepredirno meglo, najbrž ni odveč vsaj krajše pojasnilo. Tržno samoupravni sistem je bila tretja etapa v razvoju jugoslovanskega socializma. Prvo obdobje (1945–1950) je temeljilo na birokratskem centralnem planiranju,¹² ki je v kratkem času in z zelo skromno dediščino (opustošeno še s vojaško škodo, ki je bila primerjalno največja v Evropi) predvojne Kraljevine Jugoslavije doseglo pomembne ekonomske in politične rezultate. Kržan (2017: 224) ugotavlja, da je administrativni socializem obnovil in zgradil industrijsko bazo države (fizični obseg produkcije je že leta 1948 dosegel 352 % produkta iz leta 1939, leto pozneje pa je bilo zaposlenih skoraj dva milijona delavcev), po drugi strani pa se mu je posrečilo likvidirati kapitalistični sistem ter odpraviti razredno gospodstvo buržuazije, malomeščanstva in velikih kmetov (delovna sila ni bila več blago, saj so bili njeni nosilci v mezdnem razmerju z državo, ne pa s podjetjem, ki jih ni smelo odpuščati iz »poslovnih razlogov«, medtem ko so delavci smeli zamenjati službo). Prehod v novo obdobje administrativno samoupravnega socializma sta izzvala spor s

¹¹ Pečar (1975a: 267) povezuje skrajno pomanjkljivo sankcioniranje normativnih kršitev v gospodarstvu tudi z značilnostmi »belovratniških« storilcev, ki so praviloma izobraženi, iznajdljivi, vplivni in »ne pripadajo nižjim družbenim plastem«: »Poleg tega pa imajo največkrat na svoji strani še javno strpnost, podporo poklicnega okolja, spoštovanje zaradi svojih poslovnih, poklicnih in političnih funkcij ali zaslug. Pred pravosodjem oziroma odkritjem jih varuje diskretnost delovanja in nedosegljivost (zlasti v zunanji trgovini), zaupnost kupčij, domnevna in navidezna poštenost (čeprav s kriminalnimi dejanji pridobijo zase ali za delovno organizacijo več, kot zasluži delavec v enem letu) ter ugled, ki jim omogoča, da živijo dvojno življenje.«

¹² V takem sistemu so načrtovalci tisti, ki določijo, kaj podjetja proizvajajo s surovinami in produkcijskimi sredstvi, ki so jim dodeljena, višino plač, maloprodajne cene življenjskih potrebščin ter razmerje med tekočo porabo in investicijami (denar zanje zagotavljajo državni skladi in banke glede na plansko opredeljene družbene in gospodarske potrebe, ne pa v odvisnosti od finančne donosnosti posameznih naložb in plačilne sposobnosti delovnega kolektiva). Kržan (2017: 222–224) poudarja, da državno planiranje ni nikakršna politična zabloda ali zgodovinska aberacija (v primerjavi z »normalnostjo« ali »naravnostjo« kapitalističnega gospodarstva), temveč je pomembna družbena inovacija, ki se je izoblikovala v razmerah resnega pomanjkanja v obrobni, industrijsko še nerazvitih in z vojno viro opustošenih deželah, ki so bile za povrh še pod hudim pritiskom sovražnih kapitalističnih držav. V režimih »realno obstoječega socializma« je potrošnja gospodinjstev zaostajala za zahodnimi vzori, vendar ne zaradi hudobije partijskega vodstva, marveč predvsem zaradi politične težnje po čim hitrejšem vojaškem in ekonomskem razvoju ter zaradi dajanja prednosti družbeni porabi (dostopu ljudi do zdravstvenih storitev, izobraževalnega sistema, socialne varnosti, vrtecev, stanovanj, javnega transporta, športnih dejavnosti in kulturnih dobrin). Politični sistemi, ki so prakticirali državno planiranje dlje kot Jugoslavija, so imeli polno zaposlenost, dohodkovne in premoženjske razlike pa so bile majhne (Eagleton, 2013: 20).

Stalinovim »velikim bratom« in blokada Informbiroja (ne pa ekonomske in politične pomanjkljivosti prejšnjega modela). Podjetje v družbeni (in ne več v državni) lasti je po novem upravljalo njegov delovni kolektiv (tekoče posle je opravljalo poslovodstvo, ki je bilo odgovorno delavskemu svetu), funkcija centralnega plana pa je bila omejena na to, da je za vsako gospodarsko enoto in panogo določal, kolikšen del dohodka je bilo treba odtegniti tekoči potrošnji ter odvajati družbenim skladom za amortizacijo, rezerve in nadaljnje investicije (na področjih, kjer je bilo po oceni načrtovalcev to družbeno potrebno). Kržan (2017: 227) poudarja, da je reformirani sistem povečal mikroekonomsko učinkovitost gospodarjenja (delovni kolektivi so smeli del presežka nad osnovnimi plačami uporabiti za naložbe v skupni standard in za povišanje osebnih dohodkov, zaradi česar se je okrepila materialna motivacija za delo), hkrati pa ni žrtvoval makroekonomske racionalnosti in stabilnosti, saj so bila razmerja med potrošnjo in investicijami (primarna distribucija), med naložbami in med posameznimi panogami pravilno načrtovana in realizirana: 1) v obdobju 1957–1961 je Jugoslavija dosegla najvišje stopnje rasti na svetu (družbeni produkt je rasel med 12 in 13 % letno, v daljšem obdobju 1954–1965 pa je znašala povprečna rast 7,5 %); 2) povečali so se realni osebni dohodki (za 5,9 %) in število zaposlenih v družbenem sektorju (za 6 %); 3) zunanji dolg je bil majhen, prav tako inflacija (6,3 %), medtem ko je izvoz (12,7 %) rasel hitreje od uvoza (8,7 %). Administrativno samoupravni socializem pa je po drugi strani okrepil moč poslovodstev, ki so v tem političnoekonomskem sistemu začela opravljati novo družbeno funkcijo, namreč vodenje tržnih dejavnosti, tj. skrbeti za to, da je podjetje čim ceneje nabavljalo in čim dražje prodajalo. Kržan (2017: 228–229) meni, da je prav ta tehnokratski sloj – ob nujni podpori njegovih liberalnih in nacionalističnih zastopnikov v politiki in ekonomski vedi – izsilil reformo, ki je vpeljala tržni socializem in katere ključni ukrepi so bili: 1) deregulacija cen (približno 70 % se jih je oblikovalo prosto, tj. glede na konkurenco na svetovnem trgu); 2) devalvacija dinarja; 3) uvedba trga kapitala (vsa sredstva iz družbenih skladov so bila prenesena na stare in nove banke, ki so odločale o investicijah po merilu pričakovane profita). Prejšnji sistem »etatističnega« planiranja je bil *eo ipso* praktično ukinjen, temeljna vprašanja družbene reprodukcije je odtlej reševal trg, s čimer se je v uradno še zmeraj socialistični sistem že pritihotapilo »okvarjeno kapitalistično gospodarstvo«.¹³

¹³ Močnik (2017: 294) opozarja, da je uvedba kapitalistične akumulacije povzročila tudi nastajanje in krepitev »okrnjene« buržoazne (relativno avtonomne) politične sfere. Ta je po eni »destruktivni« strani onemogočala politizacijo delavskega gibanja (samoupravljalci so ostali ukleščeni v svoje delovne organizacije, v katerih so se morali bodisi omejevati na klasične sindikalne zahteve ali sodelovati pri čedalje bolj tržnem delovanju podjetja), po drugi »konstruktivni« strani pa je (nad)določala politične

Hibridni sistem, ki ni bil ne pič ne miš, saj je z eno nogo še stal v socializmu, z drugo pa že v kapitalizmu, je ustvaril porazne rezultate, in sicer tako po merilih kapitalistične kakor tudi socialistične racionalnosti. Kržan (2017: 229) ugotavlja, da se je učinkovitost jugoslovanskega gospodarstva v obdobju 1966–1970 v primerjavi s kazalci med letoma 1954 in 1965 izrazito poslabšala: 1) rast družbenega produkta v družbenem sektorju je padla z 9,6 % na 6 % (industrijska rast pa z 12,2 % na 5,4 %); 2) rast uvoza (14,3 %) je močno prehitela rast izvoza (5,9 %); 3) inflacija se je povečala na 10,1 %; 4) rast zaposlenosti se je skorajda zaustavila; 5) zunanji dolg se je precej povečal. Tudi družbene posledice tržne reforme so bile skrajno negativne. Plačne razlike med podjetji (in znotraj njih), panogami, regijami in republikami so se povečale, prav tako brezposelnost. Zaostrila so se trenja med gospodarsko bolj in manj razvitimi republikami. Vladajoče tehnokratske, liberalne in nacionalistične politične birokracije v Sloveniji, Srbiji in na Hrvaškem so zahtevale zase še več pristožnosti in še doslednejše upoštevanje tržnih zakonitosti, ki vselej veliko bolj koristijo bogatejšim kakor revnejšim območjem. Zato ni presenetljivo, da se je v tem turbulentnem obdobju izjemno povečalo število stavk in protestnih gibanj. Samary (2017: 79–81) izpostavi zlasti delavce, ki so se politično mobilizirali proti razraščanju družbenoekonomskih nenakosti in izigravanju samoupravnih pravic, ter študentsko mladino, ki je leta 1968 protestirala proti »rdeči buržuaziji«, nasprotovala tako tržni kakor tudi etatistični regulaciji in – pod močnim vplivom marksističnih profesorjev, delujočih v krogu revije *Praxis* – zahtevala »samoupravljanje od spodaj navzgor«, se pravi, demokratično odločanje o ključnih družbenoekonomskih vprašanih ali, z drugimi besedami, samoupravno planiranje na zvezni ravni, tj. družbeni nadzor *stricto sensu*. Pogubni eksperiment z uvajanjem tržnega socializma je slednjič zaustavila Titova komunistična frakcija in tako preprečila – oziroma vsaj za dve desetletji preložila – tedaj že dokaj verjetni krvavi razpad federacije in obnovo kapitalizma. Ustavne spremembe, ki so vpeljale zadnjo fazo jugoslovanskega socializma (pred krizo v obdobju 1980–1990), so okrepile samoupravne in nacionalne pravice (kar je bila sicer rdeča nit vseh povojnih reform). Bančni sistem je bil ponovno podružbljen (vključen v sistem samoupravljanja); velika podjetja so se – z namenom omejevanja moči tehnokracije – razdelila na temeljne enote. Uveden je bil delegatski sistem z zbori samoupravljalcev (vendar le na ravni občin in republik). Ustanovljene so bile samoupravne interesne skupnosti, v katerih so storitveni delavci in uporabniki upravljali družbene dejavnosti (ki so bile na ta način odtegnjene tako tržni in

po bude, ki so pronicale iz zunanosti uradnega, birokratsko organiziranega političnega aparata, ter jih »predelovala v abstraktne in iluzorne prakse«, kakršne so »edino mogoče v buržoazni politični sferi«.

kakor tudi državni regulaciji), in različne oblike samoupravnega delavskega nadzorstva (Pečar, 1976c), ki naj bi v sodelovanju z državnimi nadzornimi organi prispevale k zmanjšanju kriminalnih, nezakonitih in drugih odklonskih ravnanj v gospodarstvu.¹⁴ Po drugi strani pa je ustava iz leta 1974 okrepila vodilno ideološko in politično vlogo partije, v kateri so sčasoma čedalje bolj prevladovali postkomunistični in oportunistični kadri, ki so v osemdesetih letih podprli obrat k liberalizmu in protijugoslovanskemu nacionalizmu. Samary (2017: 49) ugotavlja, da je sistem kljub reformi ostal »ranljiv za notranje in zunanje razdiralne tendence, zlasti pa občutljiv za pritiske zunanega trga« ter tujih upnikov in mednarodnih organizacij, ki so vsiljevale programe stabilizacije.¹⁵ Kržan (2017: 232) poudarja, da je gospodarsko življenje potekalo odtlej vse bolj stihijsko, »po pravilih tržnega sistema z vedno pogostejšimi administrativnimi posegi zveznih in republiških

oblasti«. No, o vztrajanju gospodarskih in političnih težav pa navsezadnje dovolj nazorno pričajo tudi Pečarjeve pronicljive analize, ki prav te strukturne dejavnike, katerih geneza je najtesneje speta s ponesrečeno uvedbo tržnega socializma (in odpravo centralnega planiranja, ki ni bilo potem nikoli zares obnovljeno), vzročno povezujejo s trdoživo, nepremagljivo »poslovno deviantnostjo«.

4 Poslovni kriminal in korupcija v slovenski demokratični državi buržoaznega tipa

Pečar (1994) je nadaljeval proučevanje protipravnega pridobitništva nosilcev družbene moči ali oblasti tudi v devetdesetih letih,¹⁶ torej v restavriranem kapitalističnem sistemu izkoriščanja in zatiranja, ki ga je zopet »od zgoraj« – ne da bi se poprej že izoblikoval kapitalistični razred – uvedla nacionalna buržoazna država, ki je z odpravo družbene lastnine delavce ponovno (in z oblastno monopolizirano prisilo) ločila od produkcijskih sredstev, vse prebivalce pa od »splošnih družbenih pogojev njihovega življenja« (Močnik, 2017), tj. od storitvenih dejavnosti, ki so bile nekoč družbeno upravljane (npr. šolstvo, zdravstvo, pokojninski sistem, kultura, šport in socialna varnost). Pečar je že kmalu opazil silno bohotenje anomije in družbene dezorganizacije, revizionistično (re)interpretacijo narodnoosvobodilnega boja (ideološko pretvorbo – in pravosodno rehabilitacijo – izdajalskih sodelavcev z okupatorji v žrtve ali celo heroje) in revanšistično kriminalizacijo revolucionarne socialistične tradicije, krepitev bogataške jare gospode (katere skorajda čez noč nagrabiljeno premoženje je vse prej kot odblesek njihovega družbeno koristnega in poštenega dela), krajo stoletja (v obliki denacionalizacije in – bodisi normativno neoporečne bodisi »divje« ali gangsterske – privatizacije), nemoč kazenskopravnega sistema v odnosu do neprenehoma vznikajočih » afer«, neznanško povečanje produkcije pravnih norm (»brez skupnega kulturnega imenovalca«),¹⁷ neverjetno

¹⁴ Pečar (1976a: 100) med samoupravne nadzorne mehanizme uvršča »organe samoupravnega delavskega nadzorstva, komisije za ugotavljanje neupravičenega izvora premoženja, sodišča združenega dela, razzodišča, poravnalne svete, samoupravna sodišča, organe za družbeno samozaščito in odbore za družbeno nadzorstvo«. Toda tudi te oblike podružbljanja nadzornih funkcij (v okviru politike »odmiranja države«), ki so bile zgodovinska posebnost jugoslovanskega socializma, v praksi niso izpolnile bržkone nerealnih pričakovanj. Pečar (1976a: 103–104) jim je očitel težnje po navpičnem povezovanju, represivni naravnosti in institucionalizaciji, pretiran normativni formalizem, birokratsko miselnost, popuščanje pred »višjimi« interesi in posredovanji »s strani«, neučinkovitost, preveliko opiranje na strokovne službe in neiznajdljivost.

¹⁵ Jugoslavija ni bila edina država, ki se je ujela v dolžniško past. Upoštevati je treba, da so banke iz središč svetovnega kapitalističnega sistema že v drugi polovici šestdesetih let (in še toliko bolj v sedemdesetih, ko so proizvajalke nafte vanje vlagale denar, ki so ga zaslužile z višjimi cenami »črnega zlata«) začele dajati posojila obrobni »deželam v razvoju«, ki so eo ipso prevzele odgovornost za ustvarjanje nove presežne vrednosti. Obresti so bile na prvi pogled ugodne, ker pa so jih sproti določali v odvisnosti od gibanja obrestnih mer v mednarodnem finančnem sistemu, so poletele v nebo po pretresu leta 1979. Tedaj je ameriška centralna banka povišala nominalne obrestne mere z 9 na 20 %. To je sprožilo svetovno dolžniško krizo. Državni dolg je postal eno glavnih orožij zahodnega imperializma: mogočen stroj za pljenje presežne vrednosti, izčrpavanje družbe kot celote in privatizacijo skupnih resursov. Močnik (2017: 287–288) ugotavlja, da je jugoslovanski dolg leta 1983 znašal 20 milijard dolarjev (eno tretjino bruto družbenega proizvoda). Država ga je v osemdesetih letih z reprogramiranjem in posojili MDS uspešno odplačevala in stabilizirala (za primerjavo: leta 1989 je znašal zunanji dolg ZDA 30 %, dolg Združenega kraljestva pa 125 % bruto domačega proizvoda). V obdobju 1969–1988 se je jugoslovanski bruto družbeni proizvod letno v povprečju povečeval za 3,8 %; inflacija je bila v iztekajočih se osemdesetih letih obrzdana. Močnik zato trdi, da Jugoslavije ni uničil niti dolg niti zahteve MDS po uvedbi kapitalizma (= trga vseh produkcijskih faktorjev, ne le blaga), ampak odziv njenih vladajočih skupin na ta zgodovinsko prelomni politični imperativ.

¹⁶ V to problematiko velja vključiti tudi Pečarjevo (1993b, 1995b, 1996a) ukvarjanje s konvencionalnim organiziranim kriminalom, saj gre tu za storilce s precejšnjo in raznoliko močjo, neredko celo večjo od tiste, s katero dejansko razpolagajo državni organi, pristojni za njihovo preganjanje in sankcioniranje.

¹⁷ Graeber (2017: 15–16) dokazuje, da izjemna produkcija vsakovrstnih norm ni naključje. Po njegovem mnenju jo je treba razumeti kot nujno posledico »železnega zakona liberalizma«, po katerem je končni učinek sleherne tržne reforme (ali vladne pobude), katere cilj je poenostaviti birokratske postopke in sprostiti gospodarske potencialne podjetnikov in vlagateljev (»špekulantov«), tako da bo njihovo gonjo za dobički uravnaval le brezosebni mehanizem konkurence. Samary (2017: 23–25) opozarja, da celo zagovorniki ordo- in neoliberalizma priznavajo, da so konkurenčni trgi produkcijskih faktorjev zgodovinska konstrukcija, ki jo mora vselej vsiliti država in jo varovati pred bolj ali manj močnimi

visoke stroške obratovanja samostojne in neodvisne nacionalne države (pa tudi naglo izgubljanje njene suverenosti ter skrb vzbujajočo ranljivost v razmerju do lovk mednarodnega konvencionalnega organiziranega kriminala in dejavnosti tujih obveščevalnih služb) ter »neproduktivno tekmovanje med mehanizmi nadzorstva«. ¹⁸ Obravnaval je »samovarovalno miselnost«, privatizacijo/poblagovljenje varnostnih (polijskih) dejavnosti in paradoksnno množenje novih nadzorstvenih organov, ustanovljenih »praktično zaradi nadzovanja drugih organov«, kar je posrečeno poimenoval »kontrola kontrolizacije« (1995b: 23).

Pečar (1995a, 1995č) je posebno pozornost namenil kriminološki analizi korupcije, tj. kompleksnemu, spremenljivemu, izmuzljivemu, ne vedno ustrezno razumljenemu, razmeroma redko odkritemu in sankcioniranemu pojavu z globokimi in daleč v zgodovino segajočimi koreninami ter z dolgimi in široko razprostranjenimi vejami. ¹⁹ Korupcijo razume kot obliko bolj ali manj prikrite privatizacije in torej zlorabe javne funkcije (in virov!) ter z njo zlepljenega zaupanja ljudi v »nevtalnost« (ali »nepriprisanost«) državnih organov, ki naj bi bili predani »občemu dobremu« ali »skupnim interesom«. Pečarja ni zanimala drobna korupcija, ki vključuje »skodelico kave«, poslovna obdarovanja in druge podobne izraze hvaležnosti ali pozornosti (denimo do zdravnika, ki te spet vrne v staro normalnost molčečih organov), temveč družbeno nesporno škodljiva korupcija, upravičeno pisana z veliko začetnico. Prepričan je bil tudi, da je treba korupcijo razumeti dosti širše od njenih kazensko-pravnih definicij, kar pa je v kapitalističnem sistemu precej kontroverzna naloga, in sicer ne le uzakonjenega (»legitimnega«) izkoriščanja, zatiranja, izsiljevanja in plenjenja, temveč predvsem zato, ker je v tem razrednem sistemu profit (= privatizirana presežna vrednost) tako ključni motiv poslovanja kakor tudi določevalec stopnje akumulacije (obsega in strukture investicij). Pečar je zlahka uvidel, da postaja korupcija v tran-

zicijskem obdobju, zaznamovanem z nepopustljivim grabeljem nekdanjega družbenega premoženja in z njim najtesneje povezane prerazdelitve ekonomske in politične moči, skorajda iz dneva v dan bolj »množična«, in hkrati napovedal, da bo »od izjeme čedalje bolj prehajala v pravilo in postajala vsakdanja praksa«. Ta prerokba se je dejansko že kmalu uresničila. Toda tudi ljudje so se na korupcijo že dodobra – ne bogljeno, resignirano, cinično ali stoično – navadili, še zlasti ko je postalo jasno, da niti množične vstaje (ali druge oblike spontanega protestiranja), niti medijsko obelodanjeni škandali, niti z dozdevno poštenostjo obsijani »novi obrazi« (in njihove na vrat na nos skrpene politične stranke) bistveno ne spreminjajo kriminalnega »stanja stvari«, še manj pa vplivajo na pogoltno posameznike, ki svojega plena in pokvarjenosti niti ne skrivajo (pre)več, saj se zavedajo, da so skorajda absolutno nedotakljivi. Pečar je – podobno kot pri analizi »poslovne deviantnosti« v družbenoekonomskem sistemu s (čedalje slabotnejšo) socialistično tendenco – iskal ključne vzroke sistematičnih korupcijskih praks primarno v političnih, pravnih in ekonomskih strukturah (in ne v psiholoških dispozicijah njenih neumornih protagonistov), in to ne le znotraj nacionalne države (skorumpirane oblasti in veljavne normativne ureditve), temveč na ravni svetovnega kapitalističnega sistema, v okviru katerega so praktično nepremagljive. Kar zadeva tukajšnji prostor, je Pečar kot pomembna žarišča korupcije identificiral lobiranje (zlasti na področjih, kjer so na voljo vabljivo velika proračunska sredstva, in torej tudi priložnosti za hitro, lahko in praviloma varno pridobljene zasluzke), bančništvo (podeljevanje posojil podjetjem s smešno nizkimi obrestmi ali celo z vnaprejšnjo vednostjo, da ne bodo nikoli poplačana), gradbeništvo, ocenjevanje vrednosti podržavljenega premoženja, denacionalizacijo in privatno sponzoriranje političnih strank (v veselem pričakovanju poznejših protiuslug ali kompenzacij).

Z današnjega zornega kota najbrž nikogar ne osupne Pečarjeva (1995č) ugotovitev, da je bila v tranzicijskem obdobju, ki se je zlagoma in bolj ali manj potihoma začelo že vsaj deset let pred uradno osamosvojitvijo (enostransko odcepitvijo od jugoslovanske federacije), najškodljivejša oblika kriminalitete povezana z nezakonitim pridobitništvom »spoštovanih«, »uglednih« in močnih elit (oziroma posameznikov, ki jih je šele nakradeno ali prigolufano premoženje zmago-slavno katapultiralo v tukajšnje hierarhične vrhove), ki pa ga je v precejšnji (ali nemara celo v pretežni) meri omogočala in spodbujala (zadovoljna kolaboracija političnih strank, ki so nadzorovale – pravzaprav monopolizirale – državni »monopol nad fizičnim in simbolnim nasiljem« (Bourdieu, 2019: 103), ne nazadnje pa tudi neverjetna strpnost organov kazensko-pravnega pregona (tožilstev in sodišč), in to celo v (ne ravno pogostih) primerih, »ko je bilo oškodovanje družbenega premoženja v revizijskih postopkih dokazano v mili-

---

odpori, ne pa naravni zakon, izraz samoniklega razvoja, ki naravo, ljudi in denar pretvarja v blago. Zanimivo je, da so jugoslovanski apologeti tržne reforme iz leta 1965 trdili, da bo tržna logika poglobila in razširila delavsko samoupravljanje, medtem ko so post-socialistični politiki v osemdesetih in zgodnjih devetdesetih letih uporabili trg za njegovo uničenje (s podržavljenjem in privatizacijo družbenega premoženja ter drastičnim okleščanjem delavskih pravic).

¹⁸ Pečar (1994: 337) je kritično opozoril tudi na »meglenost« in »nedoločnost« razvojnih ciljev v rokohitrsko obnovljenem kapitalističnem sistemu, na kar naj bi kazalo dejstvo, da »nimamo ne koncepta zunanje politike ne koherentne zasnove nacionalne varnosti, ne ustrezne notranje in kriminalne politike«.

¹⁹ Pečar (1995a) ni mogel iz svoje kože in je tudi pri raziskovanju korupcije skoval številne nove izraze, kot so korupciologija (vednost o podkupovanju in dojemanju podkupovanja), korupciogeneza, koruptor, koruptibiliteta in korupciogenost.

jonih mark».²⁰ V takih razmerah je bilo neustavljivo širjenje »samopostrežne mentalitete« (v skladu s plenilskima načeloma »nič ali malo dati in predvsem vzeti« ter »jemati, če je le priložnost«) vsekakor popolnoma pričakovano in tudi zlahka razumljiv pojav. Pečar sicer ni mogel prikriti začudenja, da je dih jemajoča kraja nekdanje družbene lastnine potekala tako rekoč »ob belem dnevu« in skorajda »pred našimi očmi«, ne da bi jo kdor koli skušal preprečiti ali zaustaviti. Zaupanje javnosti v »demokratične« institucije se je res že kmalu drastično zmanjšalo, vendar pa to ni prav nič vplivalo na tekočo dinamiko političnega in gospodarskega življenja, ki ga je čedalje bolj usmerjala globalno zmagovita neoliberalna ideologija, ki se ji je posrečilo z zavidljivo uspešnostjo pregnesti tudi navidezno

²⁰ Silovita gonja za denarjem komaj potrebuje podrobnejšo razlago. Denar je namreč sredstvo, s katerim je mogoče zadovoljiti domala vsako željo, potrebo ali zahtevo (ali pa ga uporabiti kot vrednost, ki naj »ustvari« še več vrednosti, se pravi, profit). Težnja po pridobivanju denarja zato postane prioriteta, saj je najboljši način za maksimiranje učinkovitosti posameznikovega povpraševanja. Goodchild (2005: 132) opozarja, da je postal denar prav zaradi svoje inherentne zmožnosti, da daje prednost samemu sebi, celo vrhovna vrednota, ki si je podredila vse druge, vključno z moralnimi, od katerih se ohranjajo pri življenju predvsem tiste, ki jih predpostavlja normalno delovanje kapitalističnega gospodarstva, na primer spoštovanje zasebne lastnine (ki ne vključuje samo produkcijskih sredstev in podedovanega bogastva, ampak tudi posameznikovo življenje, telesno nedotakljivost, zmožnosti in veščine, ki so zapakirane v organizmu, ter njegove gnotne in simbolne dobrine), pravne države (zlasti predpisov, ki zagotavljajo tržno konkurenco, pogodbeno svobodo, odplačevanje posojil in izpolnjevanje drugih prostovoljno prevzetih obveznosti) in družinske celice (specifične institucije, v kateri poteka produkcija in reprodukcija delovne sile ter kjer medčloveški odnosi niso posredovani z logiko blagovne menjave). To, kar zares šteje, je racionalnost in učinkovitost poslovanja, ki se odraža v realni stopnji rasti in gospodarskem »napredku«, ne pa moralna vprašanja o socialni pravičnosti, človekovem dostojanstvu, varovanju okolja in drugih domnevno minornih ali irelevantnih temah. In naposled: Goodchild (2005: 139–140) poudarja, da denar ni samo učinkovito povpraševanje (in eo ipso pogoj možnosti produkcije), obči ekvivalent, ki vzpostavi enoglasno gospodarstvo, v katerem so vsa blaga merljiva glede na njihovo menjalno vrednost (ki je kvantitativno izražena v ceni), shranjevalec vrednosti in dobrina, ki jo je mogoče ustvarjati »iz nič«, že zgolj z ukazom (fiat), tj. na podlagi zaupanja, da bo X, ki mu je odobreno posojilo, zmožen izpolniti svojo dolžnost (= zaslužiti dovolj, da bo skupaj z obrestmi, ki jih pobere banka, vrnil »kredit«) in se v dogovorjenem roku znebil svoje dólžnosti. Denar je tudi zavidljivo učinkovit instrument brezosebne nadzorstva, ki deluje na zelo običajen način (z mehanizmom nagrajevanja in kaznovanja): po eni strani z obljubo bogastva, ki implicira osvoboditev od odvisnosti od drugih oseb in socialnih obligacij ter posameznikovo zmožnost zasledovati lastne, avtonomno opredeljene cilje (vendar za ceno podreditve drugih njegovim željam), po drugi strani pa z grožnjo vsakodnevnega negotovega boja za preživetje, meznega suženjstva, spolnega izkoriščanja in družbene obrobnosti ali izključenosti.

apolitične vsakdanje aktivnosti ter mišljenje, čutenje in hotenje ljudi, denimo njihova stališča do bogatašev (ki niso več izkoriščevalski ali prevarantski »sovražniki ljudstva«, temveč zgledi, ki jih kaže posnemati ali, če to ni mogoče, vsaj distancirano občudovati), šolanja, zvezdnikov, športnega udejevanja, nakupovanja potrošniškega blaga, samopredstavitve (zlasti na družbenih omrežjih) in osebne odgovornosti. Pečar je že leta 1995 zapisal, da »vsi čedalje bolj postajamo strukturne žrtve, ki bi jih morala preučevati naša viktimologija«. Videti pa je, da so se te žrtve sčasoma potrudile naučiti, da morajo za svoj neugoden položaj kriviti predvsem lastne hibe, na primer ležerno lenobnost, nepodjetnost, nezanimanje za pozitivno razmišljanje, pomanjkanje samozavesti, ustvarjalnosti, inovativnosti, drznosti, vztrajnosti ali samodiscipline, neprilagodljivost, neprožnost, pasivnost, nekonkurenčnost, zadržanost do agresivne kromolčarske mentalitete, odpor do »vseživljenjskega izobraževanja« ali narcističnega reklamiranja in promoviranja samega sebe na družbenih omrežjih, vdanost v usodo, napačne odločitve ali neprimerne izbire v preteklosti, malomarno zanemarjanje telesnega videza ali zdravega življenjskega sloga ...

5 Sklepne misli o državnem, samoupravnem in družbenem nadzorstvu

Vrnimo se k Pečarjevemu osrednjemu znanstvenemu zanimanju, k proučevanju raznovrstnih nadzorstvenih mehanizmov, ki jih je mogoče analitično (zagotovo dosti bolj kot praktično) razvrščati po številnih merilih. Pečar (1988: 52–53) pregledno razgrne naslednjo klasifikacijo pojavnih oblik družbenega nadzorstva: pravno–nepravno, posredno–neposredno, represivno–preventivno, prisilno–prepričevalno, institucionalizirano–neinstitucionalno, aktivno–pasivno, pozitivno–negativno, integracijsko–segregacijsko, zunanje–notranje, manifestno–latentno, tradicionalno–sodobno. Bržčas bi bilo smiselno dodati še razloček med proaktivnim in reaktivnim nadzorovanjem. Prvo temelji na programiranju posameznikovih fantazij, potreb, želja ali aspiracij in ponujanju ciljev ali vzorov (ki opravljajo funkcijo ideala jaza, tj. abstraktne ali konkretne entitete, v očeh katere je X vreden ljubezni, priznanja ali odobravanja in ki posledično oblikuje X-ov idealni jaz), drugo pa obsega vse možne načine odzivanja na normativne kršitve ali moteče in škodljive pojave. Za Pečarja je vsekakor najpomembnejša delitev nadzorstva na formalno (državno), neformalno, samoupravno in ponotranjeno (ki je pravzaprav končni cilj vseh tipov družbene kontrole). Po drugi strani pa že dejstvo, da je svojo monumentalno »tutelološko« trilogijo začel z delom, v katerem obravnava državno nadzorstvo, najbrž dovolj nazorno razkriva, da ima slednje po njegovem mnenju odločilno strateško prednost v sleherni družbeni formaciji. Oblastnega nadzora seveda ne izvaja samo država, ampak tudi

starši nad odraščajočim otrokom (v družinski celici), učitelji nad učenci (v izobraževalnih ustanovah) in šefi nad prodajalci delovne sile (v javnih in zasebnih delovnih organizacijah). V teh asimetričnih, hierarhično urejenih razmerjih nadrejeni artikulira ukaze in prepovedi, ki morajo biti upoštevani, nadzoruje podrejeno osebo in jo v odvisnosti od ocene njenega konformizma – ki seveda vselej vsebuje tudi večji ali manjši obseg »psihološko spornih« dejavnosti, ki jih posameznik brez zunanjih stimulacij ali groženj ne bi počel – bodisi nagrajuje bodisi kaznuje,²¹ pri čemer je bistveno to, da ima za izvrševanje svoje oblasti »družbeno jamstvo«, tj. upravičenost (»legitimnost«), ki mu jo podeli in zagotavlja država. To pa implicira, da je država – koncentracija fizične sile in instrumentov prisiljevanja, finančnih sredstev (ki jih pridobiva s pobiranjem davkov in najemanjem posojil), informacij ter kulturnega in simbolnega kapitala²² – oblast nad vsemi drugimi oblastmi (vključno s tistimi, ki jih izvršujejo zasebniki, na primer v podjetju ali družini), nad vsemi vrstami kapitalov (pa tudi nad »menjalnim tečajem« med njimi) in njihovimi imetniki. Zato je ključno vprašanje – in navsezadnje najpomembnejši zastavek v političnih bojih –, kdo (in v čigavem razrednem interesu) nadzoruje tega vrhovnega nadzorovalca vseh drugih nadzorovalcev. Bourdieu (2019: 82) poudarja, da država ni le monopolist, ki učinkovito nadzoruje uporabo fizičnega nasilja na ozemlju, ki se šteje za »njeno«. V njeni pristojnosti je namreč tudi monopol nad »simbolnim nasiljem« (ki mu je načeloma podvrženo celotno prebivalstvo), materializiranim v objektivni in (inter) subjektivni realnosti, in sicer po eni strani v obliki specifičnih družbenih struktur in mehanizmov, po drugi strani pa v obliki njim prilagojenih, trdoživih, globoko zakoreninjenih mentalnih (spoznavnih in miselnih) shem v človeških možganih (kot telesnih, pred- ali nezavednih dispozicij). In prav zato, ker je »država« (tj. fiktivna entiteta, ki jo je težko razumeti, ne da bi jo mislili z »njenimi«, že podržavljenimi idejami in predstavami) osrednja »banka« simbolnega kapitala, se navadno

sklicujemo nanjo, ko moramo zaustaviti vrtoglavi *regressus in infinitum*, ki ga odpre vprašanje, zakaj je ta ali oni zakon, uredba, odlok in uradna identiteta, listina, potrdilo ali ukrep pooblaščen osebe nekaj, kar je treba upoštevati kot »objektivno veljavno« družbeno dejstvo. Bourdieu (2019: 96) potemtakem upravičeno trdi, da monopol nad koncentracijo simbolnega kapitala državi omogoča ustvarjalno izvrševanje oblasti, ki precej spominja na božjo *creatio ex nihilo*. Država namreč s svojo avtoriteto opredeljuje družbeno identiteto stvari in oseb (vključno z namišljenimi): kaj kdo je in kaj sme (ali ima pravico) zahtevati od drugih, izrekat in početi. Če upoštevamo nepretrgano učinkovanje državnega simbolnega nasilja, se lažje spopademo tudi z uganko, ki je do zdaj zaposlovala že množico družboslovnih mislecev, vključno s kriminologi, ki izhajajo iz podmene, da je konformno – in torej ne kriminalno ali deviantno – vedenje tisto, kar je treba razložiti.²³ Namreč: kako je mogoče, da vladajoči razred, ki je vedno in povsod v izraziti manjšini, po navadi z osupljivo lahkoto in celo samoumevnostjo uveljavlja svojo nadzorno oblast nad večino podrejenih, ki so pripravljani v prid privilegiranim žrtvovati celo svoje najdragocenejše dobrine (na primer čas, energijo, zdravje, neredko življenje) in se odrekati lastnim interesom, stališčem, težnjam ali čustvom? Temu se čudi tudi Bourdieu (2019: 99–100): zakaj družbeni red, ki ga ustvari in varuje država,²⁴ ni problematičen (razen v dokaj redkih kriznih razmerah), in to kljub nepreštevni krivicam in neumnostim, ki jih rutinsko generira? Odgovor najde v zmožnosti države, da s svojim simbolnim kapitalom (in kulturnim, ki je zgoščen v izobraževalnem aparatu) ustvarja utelešene kognitivne strukture, usklajene z objektivnimi družbenimi strukturami, ki so po drugi strani prav tako proizvod njenega ustvarjalnega delovanja. Rezultat tega srečnega ujemanja je trdovratna »doksična podrejenost«, ki temelji na zdravorazumskih prepričanjih, verovanjih in mnenjih (kar se v fenomenološki perspektivi

²¹ Beauvois (2000: 159–160) opozarja, da je mogoče nadzorno oblast izvajati: 1) diktatorsko (»če ne storiš X ali ne opustiš Y, boš kaznovan«); 2) totalitarno (»narediti moraš X, ker je to vredno ali koristno za celotno skupino, ki ji pripadaš«); 3) liberalno (»storiti moraš X, ker ti je to preprosto pisano na kožo – in je zatorej popolnoma skladno s tvojimi resničnimi motivacijami, pristno psihološko naravo ali osebnostno strukturo – in ti bo zatorej zagotovo v prid pri samouresničevanju«). Po drugi strani pa je lahko oblastno razmerje demokratično (nadrejeni bolj ali manj upošteva tudi stališča in interese podrejenega) ali avtoritarno (nadrejeni se pri izvajanju svojih pooblastil opira zgolj ali vsaj pretežno na svojo moč).

²² Bourdieu (2019: 90) opredeli simbolni kapitala kot kateri koli X (telesno ali osebnostno lastnost, dejanje ali vir), ki ga družbeni akterji – opremljeni z ustreznimi zaznavnimi in ocenjevalni kategorijami – spoznajo in priznajo kot nekaj, kar si zasluži pripis vrednosti, na primer odobravanja, sprejemanja, spoštovanja, časti, občudovanja in tako naprej.

²³ Pečar (1978a) je tovrstne kriminološke teorije, ki državi sicer ne namenajo izdatnejše pozornosti, osvetlil v svoji razpravi o družbenem nadzorstvu.

²⁴ Pomemben del simbolnega kapitala – in ključno orodje (re)produkcije družbene ureditve – je »pravo«, kar je prav ljubko ime za »zakone« (ki so baje njegov poglavitni »vir«), tj. izcedke arbitrarnih političnih odločitev, ki se jim posreči premagati, utišati ali izključiti alternativne opcije. Pravno polje monopolizirajo pravniki (imetniki posebne vrste kulturnega kapitala), ki pišejo normativne tekste (bodisi s splošno in abstraktno bodisi s konkretno vsebino), jih tolmačijo, bdijo nad njihovo koherentnostjo in konsistentnostjo, odločajo v sporih o njihovem pomenu, prevajajo govorico laikov v posvečeni jezik, ki se uporablja v uradnih postopkih in sodnih odločbah, ter nadzorujejo lastno družbeno reprodukcijo, vključno s svojimi specifičnimi stanovskimi interesi, ki jih praviloma izražajo v formi univerzalnosti. Pomembno vlogo pa imajo tudi pri oblikovanju dominantnih pojmovanj o »državi« (ki jo zato radi ozaljšajo s pomirjujočim, zaupanja vrednim pridevnikom »pravna«).

imenuje »naravna drža«). Tovrstna poslušnost večinoma niti mehanska uklonitev grožnji z uporabo »legitimnega« fizičnega nasilja niti zavestna privolitev.

Pečar (1988) je državni monopol nad fizičnim in simbolnim nasiljem analiziral v petem poglavju svoje prve monografije, v katerem teče beseda o »pomenu formalnega nadzorstva«, pri čemer ni pozabil na njegovo razredno naravo (obravnavano že v Pečar (1983a)). Državnemu monopolu nad nasiljem in razredni strukturi družbe se v današnjem času namenja bore malo (če sploh kaj) pozornosti. Še zlasti se sistematično podcenjuje vloga golega fizičnega nasilja, in to ne samo pri nastajanju, širjenju, obnavljanju in varovanju svetovnega kapitalističnega sistema, ampak tudi v neoliberalni sodobnosti, in to ne glede na ekspanzijo birokratizacije vsakdanjega življenja in nadvse obsežno produkcijo najrazličnejših predpisov, ki so učinkoviti le, če jih podpira verodostojna grožnja z uporabo sile. Zato ni čudno, da ostaja besedna zveza »strukturno nasilje«, ki se običajno nanaša na groteskno krivične družbeno-ekonomske neenakosti, izkoriščanje (delavcev obeh spolov, ki *gratis* prepuščajo kapitalistom presežno vrednost, in žensk, ki brezplačno – ali zgolj iz ljubezni – rojevajo, negujejo in vzgajajo novo in reproducirajo že obstoječo delovno silo) in ekološko destrukcijo, pomensko meglena in težko umljiva, če prezremo, da negativni pojavi, ki jih označuje, neposredno ali posredno izvirajo iz veljavne normativne ureditve, ki temelji na potencialnem in udejanjenem nasilju, za katerega so pristojni uniformirani in oboroženi državni organi. Prodajalci delovne sile so po zgodovinskem porazu, ki jim ga je na svetovni ravni zadala neoliberalna kontrarevolucija, postali – za vladajoče (njihove gospodarje) razveseljivo – mirni, krotki, zmerni in pridni (deloma morda tudi zato, ker lahko svojo jezo, nezadovoljstvo in frustracije usmerjajo na družbene skupine, ki so umeščene še nižje v statusni hierarhiji). Toda če le neznatno vzravnavajo svoje od ubogljivega garanja skrivenčene hrbtnice in dvignejo utrujene glave, da bi zahtevali vsaj skromno izboljšanje gmotnega standarda, se jim naglo zoperstavijo trume njihovih (ravno tako nič kaj radodarno nagrajevanih) kolegov s pendreki, ščiti, oklepnimi oblačili, varovalnimi ograjami, solzivcem, psi, konji, vodnim topom, plastičnimi naboji ...

Pečar (1976a, 1976c) je intenzivno proučeval tudi samoupravno (nedržavno) nadzorstvo, ki mu lahko rečemo tudi »družbeno«, sploh če uporabimo ta predikat v izvornem pomenu, ki ga je sintagma »social control« nosila v ZDA v tako imenovanem naprednem obdobju (»the Progressive Era«), ko ni služila samo kot akademski (sociološki) pojem, temveč je bila tudi bistvena sestavina tamkajšnjega socialdemokratskega političnega projekta (Sumner, 1997: 131–132). Menim, da bi profesor temu zgodovinskemu unikumu zagotovo posvetil posebno monografijo, če le ne bi prišlo do usodne zamenjave politične in ekonomske ureditve. Samoupravno nadzorstvo je

sicer mogoče razrezati na dva kompleksna pojava. Obsegalo je delavsko samoupravljanje in družbeno upravljanje ter različne oblike delavskega nadzora, katerih uradni cilj je bil varovati temeljne pogoje – tj. družbeno lastnino produkcijskih sredstev in neblagovno regulacijo družbenih dejavnosti – prehajanja jugoslovanske postkapitalistične družbe v socializem. Z današnjega zornega kota je ta edinstveni politični eksperiment seveda že dolgo – večinoma nepoznana, pozabljena, nerazumljena ali propagandno demonizirana – preteklost. Za nazaj najbrž lažje (u)vidimo, da samoupravni nadzor ne bi smel ostati ukleščen v atomiziranih delovnih organizacijah, ki so bile za nameček še vse bolj potopljene v domačo in tujo tržno konkurenco (v takih razmerah mora kateri koli odločevalec – ne glede na formalno lastništvo podjetja – upoštevati predvsem kapitalistično racionalnost). Seči bi moralo do najvišje (zvezne) ravni, kjer bi »državljeni« (člani politične organizacije, ki po zaslugi podružbljanja njenih funkcij zlagoma »odmira« kot transcendentna tvorba v razmerju do družbe) v vlogi proizvajalcev in uporabnikov sodelovali pri odločanju o ključnih prvinah planiranja, ki v tem primeru ne bi bilo več administrativno (oziroma »birokratsko« ali »etatistično«), ampak samoupravno. Zdi se, da je mogoče le tako uresničevati idejo »družbenega nadzora«, ki implicira zavestno, avtonomno, kolektivno in demokratično določanje glavnih ciljev in prioritet družbenega razvoja, in to po merilih, ki so socialistična. In ki torej vključujejo zahteve po ekološki vzdržnosti, polni zaposlenosti, solidarnosti (združevanju na podlagi sodelovanja, ki ga omogoča sodobna razvejena delitev poklicno specializiranega dela), skrajševanju delovnega časa, zagotavljanju varnih in dostojnih razmer v produkciji dobrin in storitev ter socialni pravičnosti. Samoupravno planiranje bi določilo družbene potrebe, ki naj se prednostno zadovoljujejo (in zatorej tudi stopnjo predpisane akumulacije na ravni celotnega gospodarstva, panog in posameznih podjetij), ter še dopustni razpon med najnižjim in najvišjim dohodkom (ki bi moral izhajati le iz družbeno koristnega dela, ne pa iz zjedavskega pobiranja raznovrstnih rent).²⁵ Več kot očitno je, da se jugoslovanskemu samoupravljanju ni posrečilo izumiti in udejanjiti take politične ureditve (ne le zaradi pomanjkanja domišljije, ampak predvsem zaradi oblastnega/nadzornega monopola političnih – državnih in partijskih – birokracij).²⁶

²⁵ Kržan (2017: 238) trdi, da je v socialističnem sistemu motiv poslovanja produkcijskih enot dohodek, ne pa profit. Za delovni kolektiv je najemnina (= plansko predpisana stopnja akumulacije, ki ustreza kapitalističnemu dobičku), ki jo mora plačati za uporabo družbenih produkcijskih sredstev, strošek, ki ga mora odbiti od svojega dohodka, pridobljenega s prodajo dobrin ali storitev.

²⁶ Močnik (2017: 301–302) ugotavlja, da birokracije v državnih aparatih in političnih organizacijah niso mogle ohraniti svoje monopolne vladavine niti s kapitalističnim mehanizmom reprodukcije (tj. z razrednim prisvajanjem presežne vrednosti) niti s socialistično metodo, ki bi zahtevala razširitev in okrepitev delavskega samoupravljanja in

Z odpravo socialistične države in družbene lastnine pa so – mar za vekomaj? – izpuhtele v zrak tudi objektivne možnosti za demokratično odločanje o najpomembnejših družbeno-ekonomskih vprašanjih. V novem sistemu se je politika skrčila na večstrankarstvo in parlamentarno (predstavniško) demokracijo,²⁷ učinki tega pogubnega preobrata pa niso ravnokrbno čuvana skrivnost, in to že »lep« čas, tako da jih je lahko kritično tematiziral že Pečar.

Negativni, družbeno škodljivi pojavi, ki jih je navrgla postsocialistična tranzicija, niso folklorna posebnost tukajšnjega prostora, kot je v zvezi s pridobitniško motivirano poslovno deviantnostjo in korupcijo izrecno opozoril tudi Pečar (1995a). Z njihovo razgrnitvijo se že dolgo začenjajo vse kritične obravnave neoliberalnih družbenih formacij, vseeno pa se zahodni »svet« (katerega majceni, a ponosni članek je tudi slovenska demokracija) še vedno hvali z učinkovitostjo kapitalističnega gospodarstva ter s celo vrsto političnih in drugih svoboščin, podkletenih s sakrosanktnimi *human rights*. Gotovo je ta sistem razveseljivo učinkovit za bogataško manjšino – brezskrbno, bahavo in samozavestno zabarikadirano v kozmopolitskem omrežju skrbno zavarovanih enklav –, ki ji astronomsko premoženje (zmožno rasti celo v kriznih obdobjih) daje na voljo obsežen in raznolik repertoar vedenjskih in pridobitniških (zakonitih in nezakonitih) opcij. Toda za kapitalizem je še najbolj značilen tip nadzora, ki deluje brezimno, nevidno, samodejno, brezosebno, nečloveško. Wood (1999: 7) poudarja, da je dominantna lastnost kapitalističnega trga prisilnost (ne pa tolikokrat bučno razglašena svoboda), in to v dveh ključnih pomenih. Prvič, materialno življenje in družbena reprodukcija sta v kapitalizmu univerzalno posredovani s tržnimi odnosi, v katere se morajo tako ali drugače (bolj ali manj prilagojeno) vključiti praktično vsi, da bi dobili dostop do potrebščin, nujnih za preživetje. Drugič, strukturne prisi-

le kapitalističnega trga – imperativi konkurence, povečevanja produktivnosti dela, maksimiranja profita in brezmejne akumulacije – regulirajo ne samo gospodarske, temveč neposredno ali posredno še vse druge družbene odnose. Goodchild (2005: 135) izpostavi še dolžniško suženjstvo, ki po njegovem mnenju pojasnjuje, zakaj je profitno usmerjeno gospodarstvo odvisno od neprekinjene prisilne rasti (denimo s pomočjo prvotne akumulacije, vzpostavitve in ohranjanja hierarhično strukturiranih družbenih neenakosti, kolonialne ekspanzije, globalizacije, plenilskega prilaščanja javnih virov in grozoznanec ekološke škode).²⁸ Družbena prevlada specifično kapitalističnih prisil se odraža navsezadnje tudi v – nasploh podrejenem ali na obrobje izrinjenem – moralnem diskurzu, ki pojasnjuje: prvič, da je prav, da nekateri prejemajo bajne dohodke, saj sicer ne bi hoteli delati, prav pa je tudi, da je večina prodajalcev delovnih zmožnosti slabo plačana, saj sicer ne bi bili motivirani opravljati nesporno koristnih, vendar napornih, monotonih, neuglednih, umazanih ali zdravju nevarnih del; drugič, da so vojaški napadi nujni in upravičeni, ker obstajajo izprijeni samodržci, odpadniški režimi (ki se ne pokoravajo svetovnim gospodarjem) ter fundamentalistične množice fanatičnih in iracionalnih nasilnežev (»teroristov«); tretjič, da revščina vztraja, ker so premnogi neodgovorni, leni, nesposobni, nepodjetni in neumni; četrtrič, da razširjenost konvencionalne premoženjske kriminalitete kaže, da imajo

družbenega upravljanja (tedaj ukleščenege v upravne konstrukcije in omejevanega s pravnim fetišizmom) na celoto gospodarskih in družbenih odnosov. Opirale so se lahko le na nenehno spreminjajočo se gmoto težko razumljivih in še težje uresničljivih predpisov, ponavljajoče se, a neuspešne mobilizacije komunističnih kadrov ter pasivni pristanek delovnih ljudi in občanov, ki je temeljil na njihovi (od produktivnosti družbenega dela odvisni) zmožnosti udeležbe v potrošniških praksah, ki so bile sicer podlaga »razrednega kompromisa« tudi v zahodnem »fordističnem« kapitalizmu.

²⁷ Spomniti je treba, da je globalno dominantna neoliberalna ideologija precej nezaupljiva celo do predstavniške demokracije, v kateri vidi vsaj potencialno grožnjo, ker daje preveliko moč prebivalstvu, ki bi se iz dovolj razumljivih razlogov utegnilo resneje upreti zmogoviti formuli trg + privatizacija = gospodarska učinkovitost + svoboda. Buržoazna demokracija je vsekakor neznansko oddaljena od (samoupravne) družbene kontrole v strogem pomenu. Goodchild (2005: 145) dokaj umestno – čeprav rahlo sarkastično – pripomni, da opravlja demokracija funkcijo nebes v politični religiji: nihče je ni še nikoli videl, vseeno pa se nenehno čaka na njen prihod.

²⁸ Douglas (1974) je pokazal, da je strukturni epicenter protislovnosti in na- ali prisilnosti kapitalističnega družbenega sistema v neodpravljenem razkoraku med zmožnostjo produkcije, da s pomočjo tehnološkega napredka povečuje obseg realnega bogastva (= dobrin in storitev, tj. blaga, namenjenega tržni prodaji), in vselej nezadostnim učinkovitim (plačilno sposobnim) povpraševanjem. Preprosto povedano, delavci nikoli ne morejo zaslužiti tolikšnih plač, da bi lahko s svojimi dohodki pokupili vse, kar so proizvedli. Problem presežne ponudbe v zaprtem svetovnem gospodarstvu je rešljiv le s stanovitno kreacijo denarja, izdelanega v obliki kredita (= hipoteke na prihodnjo produkcijo), ki ga banka odobri prevzemniku dolga (= količinsko natančno določene določene dolžnosti & pogodbene in moralne dolžnosti), če oceni, da ga bo zmožen odplačati skupaj z obrestmi, ki pripadejo njej. To pa implicira, da so kreditirane prvenstveno tiste naložbe, ki bodo najverjetneje prinašale dobiček, ter da so navsezadnje tudi naše nepotešljive želje po denarju in trošenju daljni odblesk posplošenega dolžniškega suženjstva (držav, podjetij in posameznikov). Treba je kupovati in trošiti več in več ter se truditi poslovati z dobičkom, da bi bilo mogoče odplačevati dolgove (ne glede na to, kdo je tisti, ki ga bremenijo). Ekonomski sistem, ki je ustvarjen z obveznostmi, ki jih je mogoče izpolniti, in z dolgovi, ki jih ni mogoče odplačati, ter utemeljen na obljubi neskončne prisilne ekspanzije (in torej na zaupanju ali verovanju v zmožnost stalne gospodarske rasti ali »napredka«, kot da ne bi bilo nobenih naravnih in človeških omejitev), je seveda obsojen na kolaps, ki pa se je do zdaj vendarle zelo uspešno vedno znova prelagal v nedoločljivo prihodnost (Sloterdijk, 2009: 284–287). Kakor koli že, iz Douglasove analize izhaja, da je demokratični nadzor nad ustvarjanjem denarja najbrž ključna prvina družbenega nadzorstva (in celo pomembnejša od socializacije produkcijskih sredstev).

njeni protagonisti nezadostno samokontrolo ali pa so nagnjeni k popuščanju reaktivnim čustvom, kot so zavist, resentment in občutek krivične relativne prikrašnanosti. Rdeča nit teh skrajno poenostavljenih razlag problematičnih pojavov je, da dosledno izključujejo vsakršno družbeno (politično, pravno, ekonomsko in ideološko) determinacijo, torej prav tiste dejavnike v genezi kriminalnih ali deviantnih pojavov, ki jim je Pečar praviloma namenjal odločilno vlogo v svojih etioloških teorijah, v katerih jih je vedno obravnaval kot zgodovinske konstrukcije, tj. strukture, ki so rezultat strukturiranja v kontekstu bojev za nadzor nad državo in posledično še drugimi oblastnimi institucijami.

Post scriptum

Ne morem si pomagati, da ne bi izrazil nezadovoljstva nad – resda v precejšnji naglici – opravljenim delom. A to sem vedel že vnaprej, še preden sem se lotil tega pisanja. Znanstvena zapuščina profesorja Pečarja si brez senčice dvoma zasluži tehtnejšo in obsežnejšo predstavitev ter neprimerno natančnejšo analizo.²⁹ Toda zdaj je, kar je. Preostane mi le to, da še enkrat poudarim svoje globoko spoštovanje do njegovega dela in neizmerno hvaležnost do njega kot človeka. Profesor Pečar, počivajte v miru.

Literatura:

1. Beauvois, J.-L. (2000). *Razprava o liberalni sužnosti. Analiza podrejanja*. Ljubljana: Krtina.
2. Bourdieu, P. (2019). *Praktični razlogi. O teoriji delovanja*. Ljubljana: Krtina.
3. Brvar, B. (1989). Janez Pečar, Formalno nadzorstvo – kriminološki in kriminalnopolitični pogledi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 40(2), 176–179.
4. Brvar, B. (1991). Janez Pečar, Neformalno nadzorstvo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 42(2), 127–131.
5. Douglas, C. (1974). *Economic democracy*. Suffolk: Bloomfield Books.
6. Eagleton, T. (2013). *Zakaj je imel Marx prav*. Ljubljana: Modrijan.
7. Fischbach, F. (2019). *Kaj je socialistična vlada. Kar je živo in kar je mrtvo v socializmu*. Ljubljana: Krtina.
8. Goodchild, P. (2005). Capital and kingdom: An eschatological ontology. V C. Davis, J. Milbank in S. Žižek (ur.), *Theology and the political. The new debate* (str. 127–152). Durham: Duke University Press.
9. Graeber, D. (2017). *Utopija pravil. O tehnologiji, neumnosti in skrivnih radostih birokracije*. Ljubljana: Beletrina.
10. Kržan, M. (2017). Jugoslovansko samoupravljanje in prihodnost socializma (Spremna beseda). V C. Samary (ur.), *Komunizem v*

gibanju. Zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja (str. 213–242). Ljubljana: Založba / *cf.

11. Martinčič, A. (2015). *Janez Pečar, slovenski kriminolog* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
12. Močnik, R. (2017). Kakšna država za kakšen svetovni red? (Spremna beseda). V C. G. Villa (ur.), *Nova država za nov svetovni red. Mednarodni vidiki osamosvojitve Slovenije* (str. 277–306). Ljubljana: Založba / *cf.
13. Pečar, J. (1970a). Futurologija in obravnavanje kriminalnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 21(4), 253–264.
14. Pečar, J. (1970b). Napovedovanje razvoja družbeno negativnih pojavov. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 21(3), 171–179.
15. Pečar, J. (1971a). Poslovilna sporočila samomorilnih oseb. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 22(1), 30–39.
16. Pečar, J. (1971b). Urbana ekologija in družbeno negativni pojavi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 22(2), 91–102.
17. Pečar, J. (1971c). Vloga žrtev pri ubojih na Slovenskem. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 22(4), 258–265.
18. Pečar, J. (1971č). Vpleteni »opazovalci« – viktimoška razčlemba. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 22(3), 172–184.
19. Pečar, J. (1974). Interakcionizem in prostorska porazdelitev prekrškov. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 25(3), 149–160.
20. Pečar, J. (1975a). Gospodarska poslovna odklonskost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 26(4), 260–272.
21. Pečar, J. (1975b). Odklonskost porajajoči predeli v urbani Ljubljani. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 26(2), 109–124.
22. Pečar, J. (1975c). Vloga privlačujočih objektov v prostorski porazdelitvi odklonskosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 26(3), 183–200.
23. Pečar, J. (1976a). Državno in samoupravno (družbeno) nadzorstvo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 27(2), 98–109.
24. Pečar, J. (1976b). Prikrita kriminogena vloga delovnega mesta. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 27(1), 20–31.
25. Pečar, J. (1976c). Samoupravno delavsko nadzorstvo in kriminalnost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 27(4), 241–252.
26. Pečar, J. (1978a). Nekaj teoretičnih izhodišč glede nadzorstva. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 29(2), 83–94.
27. Pečar, J. (1978b). Viktimoške sestavine samopostrežne trgovine. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 29(4), 264–274.
28. Pečar, J. (1980a). Kriminološki pogledi na migracije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 31(2), 113–123.
29. Pečar, J. (1980b). Strah pred kriminalom. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 31(1), 30–40.
30. Pečar, J. (1980c). Ženske kot žrtve (kaznivih dejanj). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 31(4), 289–300.
31. Pečar, J. (1981a). »Ekološka« kriminaliteta in kriminologija. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 32(1), 33–45.
32. Pečar, J. (1981b). Mednarodni kriminal. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 32(3), 198–210.
33. Pečar, J. (1981c). Organizirani kriminal. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 32(2), 129–140.
34. Pečar, J. (1983a). Marx in Engels o kriminaliteti in nadzorstvu (ter »marksizem« v teoriji kriminologije). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 34(4), 289–309.
35. Pečar, J. (1983b). Nezaposlenost in kriminaliteta (ali kriminalnost brezposelnih). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 34(2), 133–148.
36. Pečar, J. (1984). »Priložnost« v kriminologiji (in viktimoologiji). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 35(1), 32–42.

²⁹ Pečarjev prispevek k slovenski kriminologiji obravnava diplomsko naloga, ki jo je pod mentorstvom profesorja Gorazda Meška izdelala Anja Martinčič (2015).

37. Pečar, J. (1987a). Diskriminacija v (formalnem) nadzorovanju. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 38(3), 220–232.
38. Pečar, J. (1987b). Simbolični interakcionizem v induktologiji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 39(2), 136–147.
39. Pečar, J. (1987c). Zgodovina in policija. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 38(1), 27–39.
40. Pečar, J. (1988). *Formalno nadzorstvo. Kriminološki in kriminalnopolitični pogledi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
41. Pečar, J. (1991). *Neformalno nadzorstvo. Kriminološki in sociološki pogledi*. Radovljica: Didakta.
42. Pečar, J. (1992a). *Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo. Kriminološki, kriminalnopolitični in sociološki pogledi*. Radovljica: Didakta.
43. Pečar, J. (1992b). Kriminalne vojne – kriminologija vojne. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 43(2), 132–144.
44. Pečar, J. (1992c). Žrtve vojne – viktinologija vojne. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 43(3), 240–252.
45. Pečar, J. (1993a). Drugačnost in različnost kot motivacija za kriminalno nasilje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 44(2), 139–152.
46. Pečar, J. (1993b). Združevanje v kriminalne organizacije – kriminal kot podjetništvo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 44(4), 327–337.
47. Pečar, J. (1994). Kriminaliteta in varnost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 45(4), 337–345.
48. Pečar, J. (1995a). Kriminološki pogled na korupcijo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 46(2), 136–146.
49. Pečar, J. (1995b). Nadzorstveni pogledi na notranjo varnost in demokracijo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 46(1), 16–25.
50. Pečar, J. (1995c). Organizirani in transnacionalni kriminal. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 46(4), 319–328.
51. Pečar, J. (1995č). Politizacija upiranja koruptnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 46(3), 215–224.
52. Pečar, J. (1996a). Dojemanje organizirane kriminalitete. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(2), 112–121.
53. Pečar, J. (1996b). Družbeno nadzorstvo in organizirani kriminal. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(1), 14–24.
54. Pečar, J. (1996c). Podjetniška kriminaliteta in kriminalna politika. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(4), 319–328.
55. Pečar, J. (1996č). Podjetniška kriminaliteta. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(3), 213–227.
56. Pečar, J. (1997a). Država kot grožnja lastnemu pravnemu redu in miru. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(2), 145–156.
57. Pečar, J. (1997b). Država-kršitelj mednarodne varnosti in sožitja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(3), 255–265.
58. Pečar, J. (1997c). Žrtve države. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(4), 384–393.
59. Pečar, J. (1998a). Migracije in kriminaliteta. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 49(2), 151–159.
60. Pečar, J. (1998b). Sodobne migracije in kriminologija. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 49(1), 3–12.
61. Samary, C. (2017). *Komunizem v gibanju. Zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja*. Ljubljana: Založba / *cf.
62. Schreiner, P. (2019). *Podreditev kot svoboda. Življenje v neoliberalizmu*. Ljubljana: Krtina.
63. Sloterdijk, P. (2009). *Srd in čas. Politično-psihološki poskus*. Ljubljana: Študentska založba.
64. Sumner, C. (1997). The decline of social control and the rise of vocabularies of struggle. V R. Bergalli in C. Sumner (ur.), *Social control and political order. European perspectives at the end of the century* (str. 131–150). London: Sage.
65. Wood, E. M. (1999). *The origin of capitalism*. New York: Monthly Review Press.

Criminological Legacy of Professor Janez Pečar (1924–2021)

Zoran Kanduč, LL.D., Senior Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia.
E-mail: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

The aim of this paper is to provide a general outline and short theoretical analysis of Professor Janez Pečar's monumental criminological legacy, first and foremost the scientific articles he published in this review in the seventies, eighties and nineties, and then his three monographs dealing with formal, informal, and institutionalized (non-state) control. Pečar's theory of business deviance in former Yugoslav socialism is highlighted in more detail in connection with some key structural characteristics of that political and economic system. These are nowadays more or less forgotten, unknown, or even distorted, although they have to be taken into account carefully so as to understand fully Pečar's insightful analysis of the structural causes of economic crime in the context of the social ownership of the means of production and workers' self-governing. What follows is the reflection on his theoretical dealing with the corruption and other crimes of the powerful in the restored capitalist system established by the democratic independent Slovene national state. In the concluding section, Pečar's central scientific preoccupations – namely state and social (self-governed) control – are situated in the actual neoliberal globalized capitalism in a way that shows their chronic unsuitability. Roughly speaking, state control is problematic because it is bourgeois, whereas social control is problematic because it is non-existent (or reduced to very restricted and structurally unimportant spheres of social and personal life).

Keywords: criminological legacy, Janez Pečar, business deviance, corruption, state, social control

UDC: 343.9:929Pečar J.